

**2021-ЖЫЛДЫН 10-ЯНВАРЫНА ДАЙЫНДАЛГАН КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТТИН МӨӨНӨТҮНӨН
МУРДА ШАЙЛООСУНА ДАЯРДЫК КӨРҮҮГӨ УЗАК
МӨӨНӨТТҮҮ БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮНҮН
ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ АЛДЫН АЛА ОТЧЕТ
БАЙКОО МӨӨНӨТҮ – 2020-ЖЫЛДЫН 25-ОКТЯБРЫНАН
28-ДЕКАБРЫНА ЧЕЙИН**

"Жалпы иш" Коомдук Фонду

ЯНВАРЬ 2021

МАЗМУНУ

1. АББРЕВИАТУРАЛАР	3
2. РЕЗЮМЕ (КЫСКАЧА МАЗМУНУ).....	4
3. КИРИШ СӨЗ	6
4. ШАЙЛОО ЖӨНҮНДӨ.....	8
5. КООМДУК - САЯСИЙ КЫРДААЛ.....	12
6. МЫЙЗАМ БАЗАСЫНЫН АНАЛИЗИ	13
7. ШАЙЛОО КОМИССИЯЛАРЫНЫН ИШИ.....	17
7.1 БОРБОРДУК ШАЙЛОО КОМИССИЯСЫ.....	18
7.2 АЙМАКТЫК ЖАНА УЧАСТКАЛЫК ШАЙЛОО КОМИССИЯЛАРЫ.....	21
8. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО	26
9. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ КАМПАНИЯ.....	29
9.1 ШАЙЛООНУН МААЛЫМДООСУ	35
9.2 СОЦИАЛДЫК ТАРМАКТАРГА МОНИТОРИНГ ЖҮРГҮЗҮҮ	35
10. БУЗУУЛАР ЖАНА ДАТТАНУУЛАР.....	39
10.1 АДМИНИСТРАТИВДИК РЕСУРСТУ КЫЯНАТТЫК МЕНЕН КОЛДОНУУ	40
10.2 ШАЙЛООЧУЛАРДЫН ДОБУШТАРЫН САТЫП АЛУУ.....	41
10.3 КОРКУТУУЛАР, БАСЫМ ЖАНА ЗОРДУК-ЗОМБУЛУК	42
11. СУНУШТАР	44

1. АББРЕВИАТУРАЛАР

АСУ	Автоматтык эсептөөчү урналар
АШК	Аймактык шайлоо комиссиясы
БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
БШК	Борбордук шайлоо комиссиясы
ДМБ	Дарек жана маалымат бюросу
ДМЧА	Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар
ЕККУнун ДИАУБ	ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу
ЖИН	Жеке идентификациялык номер
ЖМК	Жалпыга маалымдоо каражаттары
ИДП	Ички дүң продукция
ИИМ	Ички иштер министрлиги
КБМР	Калктын бирдиктүү мамлекеттик реестри
КР	Кыргыз Республикасы
КР ЖК	Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши
КТРК	Коомдук телерадиоберүү корпорациясы
МКК	Мамлекеттик каттоо кызматы
УКММ	Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети
УМБ	Узак мөөнөттүү байкоочу
УШК	Участкалык шайлоо комиссиясы
Фонд	"Жалпы иш" Коомдук Фонду
ШЭАБТ	Шайлоочуларды эсепке алуунун бирдиктүү тутуму
ЫЧКТ	Ыкчам чара көрүү координациялык тобу

2. РЕЗЮМЕ (КЫСКАЧА МАЗМУНУ)

"Жалпы иш" коомдук фонду (мындан ары - Фонд) 2021-жылдын 10-январына дайындалган Кыргыз Республикасынын Президентин (мындан ары - Президент) мөөнөтүнөн мурда шайлоого даярдык көрүү боюнча узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүүнүн натыйжалары жөнүндө алдын-ала отчетун даярдады.

Алдын ала отчетто мөөнөтүнөн мурда шайлоо дайындалган учурдан тартып 2020-жылдын 25-октябрынан 28-декабрына чейинки мезгил камтылып, Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлерди көрсөтүү жана каттоонун жол-жоболору, бардык деңгээлдеги шайлоо комиссияларын (БШК, АШК, УШК) түзүү жана иштөө тартиби, түзүүнүн жана жаңыртуунун жол-жоболору, шайлоочулардын тизмелери, маалымат берүү жана шайлоо алдындагы үгүт иштери, ошондой эле шайлоо мыйзамдарынын бузулушун аныктоо жана тиешелүү органдарга арыздарды (арыздарды жана даттанууларды) берүү камтылган.

2020-жылдын 24-октябрында, БШК 2021-жылдын 10-январына Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоо күнүн дайындады.

Жалпысынан отчеттук мезгилди мүнөздөө менен Фонд шайлоо алдындагы мезгил республика үчүн татаал мезгилде өтүп жаткандыгын белгилейт. Экономикалык жана саясий кризис, пандемия, кышкы мезгил жана башка ушул өңдүү кырдаалдар өткөрүлүп жаткан процедуралардын толук кандуу сапатына өзүнүн таасирин тийгизет.

Кыргыз Республикасынын шайлоо мыйзамдарында республикалык жана жергиликтүү деңгээлде шайлоону уюштурууга жана өткөрүүгө байланыштуу айрым маселелерди жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын бекем базасы бар. Бирок анда бир нече негизсиз чектөөлөр, ошондой эле Массалык маалымат каражаттары, коомдук байкоочулардын укуктары, үгүт эрежелери жана каржылоо жаатындагы кемчиликтерди жана бүдөмүктөрдү камтыйт.

Өзгөртүлгөн шайлоо дареги (№2 форма) боюнча добуш берүүнү жокко чыгаруу алдыдагы шайлоонун айырмалоочу өзгөчөлүгү болуп саналат. Учурдагы регламентке ылайык, добуш берүү күнү Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары жашаган же жүргөн шайлоочулар гана 2021-жылдын 10-январындагы №2 форма боюнча добуш бере алышат. Фонд белгилегендей парламентарийлер шайлоочулардын кайрылуусун жокко чыгаруу чечимин кабыл алуу менен, альтернативдик вариантты киргизбестен, иш жүзүндө укугунан тышкары жерде жашаган жарандарды каттоо укугунан ажыратышты.

Жогоруда айтылгандарга байланыштуу, Фонд шайлоо дарегин өзгөртүү зарылдыгы жөнүндө шайлоочу тастыктоочу документтерди берген шартта, шайлоо дарегин өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн кайтарып берүү зарыл деп эсептейт. Мында бир облустун чегинде шайлоо дарегин өзгөртүү укугун чектөө жана арыздарды иштеп чыгуу мөөнөтүн көбөйтүү сунуш кылынат.

Фонд ошондой эле эл аралык байкоо жүргүзүү миссияларынын бир катар сунуштарына карабастан, Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлер, чындыгында, шайлоо алдындагы эки тоскоолдукту - шайлоо күрөөсүн төлөө жана шайлоочулардын кеминде 30 миң анык колтамгаларын топтоону өтүшү керек деп белгилейт. Ушуга байланыштуу Фонд шайлоо күрөөсү түрүндөгү тоскоолдукту жоюу жана шайлоочулардын 30 миң колун чогултуу талабын күчүндө калтыруу эң демократиялык жол деп эсептейт. Бул учурда аз каржылык ресурстар менен талапкерлер шайлоого катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот.

Жалпысынан, алдын-ала отчетто чагылдырылган мезгилдеги шайлоо комиссияларынын ишине баа берүү менен, Фонд БШКнын иш-аракеттери ачык-айкын жана белгиленген жол-жоболордун чегинде жүзөгө ашырылып, чечимдерди кабыл алууда коллегиялдуулук принциби сакталгандыгын белгилейт. БШКнын ишмердүүлүгү жөнүндө бардык маалыматтар жалпыга жеткиликтүү жана <https://shailoo.gov.kg/> расмий сайтында жайгаштырылган. Айрым байкоочулар ошого карабастан, БШКнын отурумдарды ыраатсыз жана күтүүсүздөн расписаниелер түрүндө өткөрүү, өз убагында билдирбөө жана жолугушуулардын башталышын белгисиз мөөнөткө кечиктирүү, ошондой эле шайлоо процесстеринин катышуучуларына чечимдердин көчүрмөлөрүн өз убагында бербөө түрүндөгү иштерин уюштурууга нааразычылыгын билдиришти. Фонд айрым аймактык шайлоо комиссияларынын ишинде айрым кемчиликтер бар экендигин, анын ичинде ачык-айкындуулуктун жоктугу, материалдык-техникалык базанын жетишсиз курамы жана санитардык ченемдердин бузулушу бар экендигин белгилейт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлердин бардыгы үчүн шайлоо алдындагы үгүт жүргүзүү үчүн бирдей шарттар түзүлгөн эмес. Эң активдүү үгүт иштерин талапкерлер Садыр Жапаров, Адахан Мадумаров, Бабыржан Тольбаев жана Курсан Асанов жүргүзүүдө.

Шайлоо талаштарын караган органдардын ишине мониторинг жүргүзүүнүн жүрүшүндө Фонд чечүүнү талап кылган бир катар проблемалар бар экендигин белгилейт. Кыргыз Республикасынын БШКга келип түшкөн арыздар менен даттануулар өз убагында, мыйзамда белгиленген мөөнөттөрдү сактоо менен каралды. Мындан тышкары, кабыл алынган чечимдер ар дайым баш тартуу же канааттануу үчүн негиздемелерди камтыган. Бирок, төмөнкү деңгээлдеги шайлоо комиссиялары (АШК, УШК) келип түшкөн арыздарды жана даттанууларды белгиленген мөөнөттө ар дайым караган эмес. Укук коргоо органдарынын ишинде да ушундай эле абал белгиленди. Белгиленген практика көрсөткөндөй, укук бузуулар жөнүндө келип түшкөн сигналдар боюнча, укук коргоо органдары фактылар тастыкталбагандыгы жана номенклатуралык иштерге алынып салынгандыгы жөнүндө билдирүү менен чектелип калышкан. Мында аталган билдирүүлөр кабыл алынган чечимдердин негиздемелерин камтыган эмес. Ушул көйгөйгө байланыштуу Фонд келип түшкөн арыздардын (кайрылуулардын, даттануулардын ж.б.) толук жана өз убагында каралышы үчүн жоопкерчиликти белгилөө мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу жана келип түшкөн арыздарды жана арыздарды кароо боюнча укук коргоо органдарынын ишин күчөтүү зарыл деп эсептейт. Ошол эле учурда Фонд коомдук байкоочулар үчүн укук коргоо органдарынын ишине мониторинг жүргүзүү боюнча эффективдүү механизмдер жок экендигин белгилеп, тиешелүү механизмдерди киргизүү зарылдыгын белгиледи.

Фондго келип түшкөн арыздарды талдоо көрсөткөндөй, алар негизинен үгүт иштерин эрте жүргүзүү, үгүт өнөктүгүнүн жол-жобосун бузуу, добуштарды сатып алуу, административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу жана шайлоо укуктарын жүзөгө ашырууга тоскоолдук кылуу фактыларына байланыштуу. Фонд узак мөөнөттүү байкоочулардын (мындан ары - УМБ) жеке талапкерлердин жактоочулары тарабынан административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалангандыгы жөнүндө отчетторунун көбөйүшүнө терең тынчсызданат. Ошол эле учурда, Кылмыш-жаза кодексине административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалангандыгы үчүн жоопкерчиликти белгилеген жаңы берене киргизилгенине карабастан, ушул сыяктуу учурларда айыптоолордун коомдук мүнөзүн белгилеген өзгөртүүлөр киргизилген эмес. Иш жүзүндө, бул кылмышкерлерди жоопко тартууда көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн.

Акыркы шайлоо айлампалары үчүн чоң көйгөй 2017-жылы коммерциялык эмес уюмдардан "коомдук байкоочулар" категориясын киргизүү жана коомдук байкоочулардын шайлоо

комиссияларынын чечимдерине, аракеттерине (аракетсиздигине) даттануу укугун чектөө болду. Ушул жагдайга байланыштуу, Фонд шайлоо участкасында коомдук байкоочулардын саны жөнүндө талапты бир мезгилде кайра карап чыгып, коомдук байкоочуларга шайлоо комиссияларынын чечимдерине жана (же) аракеттерине (аракетсиздигине), анын ичинде добуш берүүнүн жыйынтыктарын белгилөө жана аныктоо жөнүндө чечимдерге даттануу мүмкүнчүлүгүн берүү зарыл деп эсептейт.

Узак мөөнөттүү байкоочулардын маалыматы боюнча, шайлоонун алдында өлкөдөгү коомдук-саясий кырдаал салыштырмалуу тынч, бирок алдыдагы шайлоого жана экономикалык төмөндөөгө байланыштуу белгилүү бир чочулоо бар. Эки региондо байланыштуу жергиликтүү чыңалуулар бар: Ош облусунда эпидемиологиялык абалдын начарлашына, ал эми Баткен облусунда - чек ара жаңжалдары. 18 райондо шайлоо дарегинин өзгөргөндүгү жокко чыгарылгандыгына байланыштуу жарандардын нааразычылыктары аныкталган (№2 форма).

Берилген алдын-ала отчет Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына шайлоого байкоо жүргүзүүнү гана камтыйт жана референдумга (жалпы элдик добуш берүүгө) байкоо жүргүзүүнү камтыбайт, анткени референдум Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына шайлоого узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүү башталгандан (башталгандан) кийин жарыяланган.

Шайлоо өнөктүктөрү социалдык тармактарда, айрыкча COVID-19 контекстинде жүрүп жаткандыктан, “Жалпы иш” фонду 10-январда өтө турган президенттик шайлоонун алдында социалдык тармактарга мониторинг жүргүзүү чечимин кабыл алды. Мониторинг жүргүзүү демилгесинин мүнөзүн жана масштабын эске алып, фонд бир гана социалдык медиа платформасына - Facebook көңүл бурууну чечти. SMMдин алдын-ала жүргүзүлгөн изилдөөлөрүнүн негизинде төмөнкүлөрдү айырмалоого болот: сурамжылоолорго ылайык эң популярдуу талапкер¹, Садыр Жапаров өзүнүн Фейсбук баракчасында үгүт иштеринде акы төлөнүүчү жарнаманы колдонбойт. Талапкер Адахан Мадумаров, "Бүтүн Кыргызстан" оппозициялык партиясынын лидери, каржылоо булагын көрсөтпөстөн, Фейсбук жарнамалар китепканасында жарнамалык чыгымдары тууралуу ачык эмес. Талапкерлер арасында Facebook жарнамаларына эң көп чыгымдарды боюнча Аймен Касенов (1756 доллар), Бабур Тольбаев (536 доллар) жана Абдил Сегизбаев (199 доллар) ээлешти. Facebook жарнама китепканасынын 2021-жылдагы шайлоо отчетун 2020-жылдагы парламенттик шайлоого салыштырууну эске алганда, азыркы президенттик шайлоо өнөктүгү мурунку парламенттик өнөктүккө салыштырмалуу Фейсбуктагы акы төлөнүүчү саясий жарнактарга каржылык каражаттарды аз сарптады деген тыянак чыгарууга болот.

3. КИРИШ СӨЗ

"Жалпы иш" коомдук фонду - бул Кыргыз Республикасында ар кандай деңгээлдеги шайлоолорго байкоо жүргүзүү, жарандык билим берүү долбоорлорун ишке ашыруу жана жарандардын чечимдерди кабыл алуу процессине жигердүү катышуусуна көмөктөшүү максатында түзүлгөн коммерциялык эмес уюм. Фонд эркин жана акыйкат шайлоо өткөрүүнү, ошондой эле Кыргызстанда жарандык коомдун жана демократиянын өнүгүшүн колдойт².

Фонддун ишмердүүлүгү диалог аркылуу бийлик органдары жана калк менен натыйжалуу өз ара аракеттешүүнү түзүүгө, маанилүү саясий процесстерге байкоо жүргүзүүгө, чечимдерди кабыл алуу процесстерине катышууга жана жарандардын укуктарын жана

¹ <https://kg.akipress.org/news:1672667/?from=kgnews&place=search&sth=8849553872d6aba50f0eb36ef6ea54b3>

² <https://commoncause.kg/about>

эркиндиктерин коргоо максатында, алардын алга жылышынын ачыктыгын камсыз кылууга, өлкөнүн туруктуу демократиялык өнүгүүсү боюнча биргелешкен иш-аракеттерге багытталган.

Шайлоого байкоо жүргүзүүнүн максаты - жарандарга жана шайлоого кызыкдар болгон тараптарга эл аралык стандарттарга жана улуттук мыйзамдарга шайкештигин, анын ичинде мүмкүн болгон мыйзам бузуулар, шайлоочулардын активдүүлүгү жана шайлоонун натыйжалары боюнча маалыматтарды камтыган кесипкөй, калыс жана өз убагында баа берүү.

Узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүү төмөнкү максаттарда жүргүзүлөт:

- Эл аралык стандарттарга жана улуттук мыйзамдарга ылайык таза шайлоо жараянын камсыз кылуу.
- Шайлоо мыйзамдарын андан ары өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу максатында талдоо.
- Мыйзам бузууларды жана шайлоодогу бурмалоолорду аныктоо жана алар жөнүндө билдирүү.
- Шайлоо алдындагы жана шайлоодон кийинки мезгил жөнүндө тастыкталган, өз убагында жана объективдүү маалыматтарды берүү.

Жалпысынан, узак мөөнөттүү байкоо Президенттин кызматына талапкерлерди көрсөтүү жана каттоо жол-жоболорун, бардык деңгээлдеги шайлоо комиссияларын (БШК, АШК, УШК) түзүүнүн жана иштөөнүн жол-жоболорун, маалымат жана шайлоо алдындагы үгүт иштерин жүргүзүү мезгилин, шайлоо комиссияларынын шайлоо күнүндөгү иш-аракеттерин жана 2021-жылдын 10-январында боло турган Кыргыз Республикасынын Президентин узак мөөнөттүү шайлоонун жана референдумдун жыйынтыктарын чыгарууну камтыйт.

Фондго узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүү башкы кеңсеси тарабынан өлкөнүн бардык аймактарында катышкан 58 узак мөөнөттүү байкоочулардын жана 8 аймактык координаторлордун, ошондой эле шайлоодогу мыйзам бузуулар жана даттануулар боюнча жардам көрсөтүү милдети жүктөлгөн 7 аймактык юристтердин маалыматтарынын негизинде жүргүзүлөт. Байкоочулар участкалык шайлоо комиссияларынан, талапкерлердин штабдарынан жана алардын өкүлдөрүнөн маалымат чогултушат, ошондой эле үгүт процессинин жүрүшүнө жана АШКнын ишине мониторинг жүргүзүшөт. Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясынын (мындан ары БШК) президенттик шайлоо жана референдум жарыяланган күндөн берки ишине байкоо жүргүзүүчү 5 укуктук эксперт тартылган, ошондой эле шайлоо күнү аныкталган мыйзам бузууларды баалоо боюнча аналитикалык иштер жүргүзүлөт.

Фонд Кыргыз Республикасында эң популярдуу Facebook социалдык тармакка талапкерлердин катышуусун баалоо жана ошол эле платформадагы шайлоодо бузуулардын баалоо үчүн социалдык түйүндөрдүн пилоттук мониторингин ишке киргизди. Бул жерде көрсөтүлгөн алдын-ала жүргүзүлгөн мониторингдин жыйынтыктары талапкерлердин Facebook баракчаларына жана Facebook Ad Library китепчесинин отчетуна киргизилген жарнамаларына негизделип, 2020-жылдын 3-декабрынан 2021-жылдын 1-январына чейинки отчеттук мезгилди камтыйт. Президенттик шайлоонун башталышындагы социалдык түйүндөргө жүргүзүлгөн мониторингдин жыйынтыгы боюнча толук отчет шайлоодон кийин жарыяланат.

Фонд президенттик шайлоонун жыйынтыктары аныкталганга чейин жана президенттик шайлоонун жыйынтыктары расмий жарыяланганга чейин байкоо жүргүзүүнү улантат.

Узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүүнүн жыйынтыгында Фонд шайлоо процессин толугу менен камтыган өзүнчө жыйынтык отчетун даярдайт.

4. ШАЙЛОО ЖӨНҮНДӨ

2020-жылдын 15-октябрында Президент С.Жээнбеков ыктыярдуу кызматтан кетүү тууралуу ачык билдирүү жасады. КР Жогорку Кеңеши Президент С.Жээнбековдун кызматтан кетишин 16-октябрда кабыл алды.

"Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамына (мындан ары - конституциялык Мыйзам) ылайык, Президентти мөөнөтүнөн мурда шайлоо иштеп жаткан президенттин ыйгарым укуктары токтотулган күндөн тартып бир жумалык мөөнөттөн кечиктирилбестен Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан дайындалат жана иштеп жаткан президенттин ыйгарым укуктары токтотулган күндөн тартып 3 айлык мөөнөттө өткөрүлүшү керек. КР Жогорку Кеңеши көрсөтүлгөн мөөнөттө мөөнөтүнөн мурда шайлоону дайындабагандыктан, БШК 2020-жылдын 24-октябрында Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоону өткөрүү күнүн 2021-жылдын 10-январына³ дайындоо жөнүндө чечим кабыл алган. Отурумга БШКнын 12 мүчөсүнүн 8и катышты, чечим көпчүлүк добуш менен кабыл алынды.

Шайлоо мөөнөтүнөн мурда өткөрүлгөндүгүнө байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Конституциялык Мыйзамына⁴ ылайык, талапкерлерди көрсөтүү жана үгүт иштерин жүргүзүү мөөнөтү төрттөн бирине кыскарган⁵, ошондуктан талапкерлерди көрсөтүү мөөнөтү тиешелүүлүгүнө жараша 25-октябрдан 14-ноябрга чейин, БШКда катталуу 14-декабрга чейин созулуп, үгүт иштери 25 күнгө чейин кыскарган, башкача айтканда, шайлоо өнөктүгү 2020-жылдын 15-декабрынан 2021-жылдын 8-январына чейин созулат.

Шайлоо алдындагы күн 2021-жылдын 9-январы - жымжырттык күнү жана үгүт өнөктүгүсүз өтөт.

Кыргыз Республикасында шайлоо жашыруун добуш берүү менен, жалпыга тең жана тикелей шайлоо укугунун негизинде жүргүзүлөт. Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, Президент жарандар тарабынан алты жылдык мөөнөткө шайланат. Бир эле адам эки жолу Президент болуп шайлана албайт⁶. Эгерде талапкерлердин бири да добуш берүүгө катышкан добуш берүүнүн биринчи турунда добуштардын жарымынан көбүн албаса, шайлоонун натыйжалары аныкталган күндөн тартып 20 күндүн ичинде добуштардын көбүрөөк санын алган эки талапкердин ортосунда кайра добуш берүү өткөрүлөт⁷.

10-январда боло турган мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоого катарлаш, Кыргызстанда өлкөдөгү башкаруу формасын аныктоочу референдум өтөт.

³ "Кыргыз Республикасынын Президентин жана КРнын ЖК депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы, https://shailoo.gov.kg/ru/konstitucionnye-zakony-kr/konstitucionnye-zakony-kr/O_vyborah_Pr-1913/ 48-статьянын 1 жана 2-бөлүктөрү

⁴ Ошол эле жерде,

⁵ Ошол эле жерде, 48-статьянын 2-бөлүгү

⁶ Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61 жана 62-беренелери <http://www.president.kg/ru/konstituciya>

⁷ "Кыргыз Республикасынын Президентин жана КРнын ЖК депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы, https://shailoo.gov.kg/ru/konstitucionnye-zakony-kr/konstitucionnye-zakony-kr/O_vyborah_Pr-1913/

Жарандардан президенттик жана парламенттик башкаруу формаларын тандап алуу сунушталат, андан тышкары үчүнчү тандоо бар - бардык варианттарга каршы.

Парламент 2020-жылдын 11-декабрында "Мамлекеттик башкаруу формасын аныктоо боюнча референдумду дайындоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын тиешелүү Мыйзамын⁸ кабыл алды, ага Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучу Т.Мамытов кол койду.

Шайлоочулардын мамлекеттик "Тизме"⁹ порталы билдиргендей, 2020-жылдын 19-декабрына карата шайлоочулардын саны 3 556 864.

Республиканын административдик-аймактык бирдиктеринде жайгашкан АШКлардын жалпы саны 54тү түзөт. УШКлардын саны 2474 түздү, анын ичинде Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары 48 шайлоо участкалары.

25-октябрдан баштап Президенттин кызматына талапкерлерди көрсөтүү жол-жобосу башталды. Мында каттоо үчүн талапкерлер бир катар белгилүү жол-жоболордон өтүүгө жана конституциялык Мыйзамдын бир катар талаптарын аткарууга тийиш¹⁰.

Ошентип, 2020-жылдын 14-ноябрына карата, БШКнын маалыматы боюнча, талапкерлердин жалпы саны 65 адамды түздү, анын ичинен конституциялык Мыйзамдын талаптарын жана бардык талаптарды аткарган 18 адам катталды, 17 эркек жана бир аял: алар 35 жаштан төмөн жана 70 жаштан жогору эмес, республикада жалпысынан алганда 15 жылдан кем эмес жашаган, 30 миңден кем эмес колтамгаларын топтогон, соттолбогон, мамлекеттик тилди билген жана бир миллион сом шайлоо күрөөсүн төлөгөн адамдар.

2021-жылдын 10-январына карата дайындалган Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоону даярдоого жана өткөрүүгө чыгымдардын сметасы 549 161 070 млн сомду түзөт¹¹.

Талапкерлердин шайлоо фонддору 1-диаграммада көрсөтүлгөн. 25-декабрга карата А.Жапаровдун түшүүлөрдүн бардыгы 51 461 000 сомду түзөт, алардын 50 439 859 сом сарпталган. Б.Тольбаевде 14 224 572 сом бар, анын 9 264 488 сом сарпталды. (диаграмма 1 көрүнүз)

⁸ Президенттин расмий сайты,

http://www.president.kg/ru/sobytiya/18321_podpisan_zakon_kr_o_naznachenii_referenduma_vsenarodnogo_golosa_vaniya_po_opredeleniyu_formi_pravleniya_kirgizskoy_respubliki

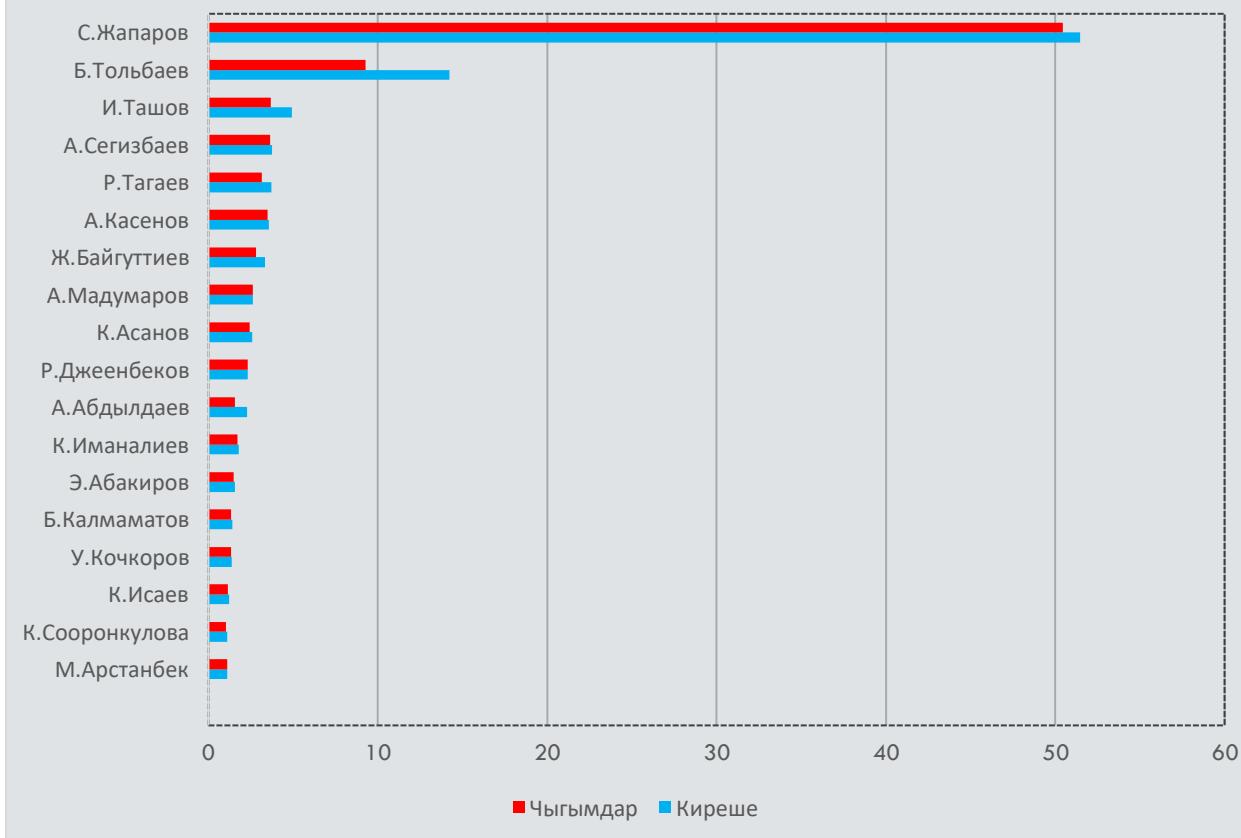
⁹ <https://tizme.gov.kg/>

¹⁰ "Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы,

https://shailoo.gov.kg/ru/konstitucionnye-zakony-kr/konstitucionnye-zakony-kr/O_vyborah_Pr-1913/

¹¹ <https://shailoo.gov.kg/ru/vybory-yanvar-2021/smeta2/>

Диаграмма 1. 2020-жылдын 25-декабрына карата президенттикке талапкерлердин шайлоо фондулары

Шайлоо комиссияларынын чечимдерине даттануу Конституциялык Мыйзамдын 44 жана 45-беренелери менен жөнгө салынат.

44-берененин экинчи бөлүгүнө ылайык, шайлоочулар, талапкерлер, саясий партиялар, коммерциялык эмес уюмдар, алардын өкүлдөрү, байкоочулар шайлоо комиссияларынын жарандардын шайлоо укуктарын бузган чечимдерине жана (же) аракеттерине (аракетсиздигине) кайрыла алышат¹².

Конституциялык Мыйзамдын ченемдеринен тышкары, шайлоо талаш-тартыштарын кароо жана чечүү тартиби, ошондой эле Шайлоо жана Референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиянын чечими менен бекитилген, Кыргыз Республикасында шайлоо жана референдум өткөрүү учурунда шайлоочулардын жана башка субъектилеринин (катышуучуларынын) арыздарын (даттанууларын) шайлоо комиссиялары тарабынан кароо тартиби жөнүндө жобо менен жөнгө салынат.

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2017-жылдын 7-июлундагы № 212¹³ токтому менен бекитилген, БШКнын 2020-жылдын 22-январындагы №12 киргизилген өзгөртүүлөр менен Конституциялык

¹² Караңыз: 2011-жылдын 2-июлундагы №68 "Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы// <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203244>

¹³ Караңыз: «Кыргыз Республикасында шайлоону жана референдумдарды өткөрүүдө шайлоочулардын жана шайлоо процессинин башка субъектилеринин (катышуучуларынын) арыздарын (даттанууларын) шайлоо комиссиялары карап чыгышынын тартиби жөнүндө», Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2017-жылдын 7-июлундагы № 212 токтому менен бекитилген // https://shailoo.gov.kg/ru/npacik/Postanovleniya_CIK_KR-BShKnyn_toktomdoru/212/

Мыйзамдын ченемдеринен тышкары, шайлоо талаш-тартыштарын кароо жана чечүү тартиби, ошондой эле Шайлоо жана Референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиянын чечими менен бекитилген, Кыргыз Республикасында шайлоо жана референдум өткөрүү учурунда шайлоочулардын жана башка субъектилеринин (катышуучуларынын) арыздарын (даттанууларын) шайлоо комиссиялары тарабынан кароо тартиби жөнүндө жобо менен жөнгө салынат.

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын¹⁴ 2017-жылдын 10-июлундагы №217 токтому менен Кыргыз Республикасында шайлоо жана референдум өткөрүү учурунда шайлоочулардын жана шайлоо процессинин башка субъекттеринин арыздарын жана даттанууларын кароо боюнча Жумушчу топ жөнүндө жобо бекитилген.

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2020-жылдын 4-февралындагы №33 Жарлыгы менен ыкчам чара көрүүнүн координациялык тобунун (ЫЧКТ) ишинин тартиби жөнүндө Жобо бекитилген.

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2020-жылдын 11-февралындагы №41¹⁵ токтому менен, шайлоо комиссиялары тарабынан мыйзам бузуулар жөнүндө иштерди кароонун тартиби жөнүндө жобо бекитилген.

Конституциялык Мыйзамдын 28-беренесинин 9-бөлүгүнө ылайык, Борбордук шайлоо комиссиясы шайлоо өнөктүгүн өткөрүүнүн белгиленген тартибинин сакталышына көзөмөл жүргүзөт жана кетирилген мыйзам бузууларды четтетүү боюнча чараларды көрөт. Талапкер, саясий партия конституциялык Мыйзамдын 22-28-беренелеринде белгиленген талаптарды бузган учурда, тиешелүү шайлоо комиссиясы аларга бузуулар жөнүндө жазуу жүзүндө эскертүү берүүгө укуктуу. Талапкер, саясий партия тарабынан ушул конституциялык Мыйзамда белгиленген шайлоо алдындагы үгүт иштерин жүргүзүү эрежелери бир нече жолу (эки же андан көп жолу) бузулган учурда, тиешелүү шайлоо комиссиясы аларды Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык сот жообуна тартууга укуктуу.

Конституциялык мыйзамга ылайык, коммерциялык эмес уюмдар өздөрүнүн уставдарында белгиленген тартипте шайлоого байкоо жүргүзүүгө катышуу жана коомдук байкоочуларды жөнөтүү жөнүндө чечим кабыл алууга укуктуу. 2021-жылдын 10-январына белгиленген мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоого карата 9 коммерциялык эмес уюм БШКга байкоо жүргүзүү ниетин билдиришти.

Келе жаткан Президентти мөөнөтүнөн мурда шайлоо жана референдум эл аралык коомчулуктун көңүлүн буруп жатат. Алсак, 2020-жылдын 28-декабрына карата БШК 31 эл аралык уюмдун өкүлү болгон дүйнөнүн 43 өлкөсүнөн 311 эл аралык байкоочуну каттады., 28-декабрга карата 2020-жылы Борбордук шайлоо комиссиясы эл аралык 311 байкоочуну дүйнөнүн 43 өлкөсүнөн турган, 31 эл аралык уюмдун атынан каттады.

¹⁴ Караңыз: Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2017-жылдын 10-июлунан тартып 217 токтому, Кыргыз Республикасында шайлоону жана референдумдарды өткөрүү учурунда шайлоочулардын жана шайлоо процессинин башка субъекттеринин арыздарын жана даттанууларын кароо боюнча жумушчу топ жөнүндө Жобо бекитилди [//https://shailoo.gov.kg/ru/npacik/Postanovleniya_CIK_KR-BShKnyn_toktomdoru/217/](https://shailoo.gov.kg/ru/npacik/Postanovleniya_CIK_KR-BShKnyn_toktomdoru/217/)

¹⁵ Кара.: Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2020-жылдын 11-февралындагы №41 токтому [//https://shailoo.gov.kg/ru/npacik/Postanovleniya_CIK_KR-BShKnyn_toktomdoru/11022020-41-o-polozhonii-o-poryadke-rassmotreniya-izbiratelnyimi-komissiyami-del-o-narusheniyah/](https://shailoo.gov.kg/ru/npacik/Postanovleniya_CIK_KR-BShKnyn_toktomdoru/11022020-41-o-polozhonii-o-poryadke-rassmotreniya-izbiratelnyimi-komissiyami-del-o-narusheniyah/)

5. КООМДУК - САЯСИЙ КЫРДААЛ

Жалпысынан отчеттук мезгилди мүнөздөө менен Фонд шайлоо алдындагы мезгил республика үчүн татаал мезгилде өтүп жаткандыгын белгилейт. Экономикалык жана саясий кризис, пандемия, кышкы мезгил жана башка ушул өңдүү кырдаалдар өткөрүлүп жаткан процедуралардын толук кандуу сапатына өзүнүн таасирин тийгизет.

Алдыдагы президенттик шайлоо жана башкаруу формасын аныктоо боюнча референдум - бул өткөн парламенттик шайлоонун түздөн-түз кесепети, анын жыйынтыгы күтүлбөгөн коомдук-саясий өзгөрүүлөрдү баштады. 2020-жылдын 4-октябрындагы парламенттик шайлоо өнөктүгүндө дагы, шайлоо күнү дагы мыйзам бузуулар менен өттү, №2 формасын массалык түрдө колдонуу, добуштарды сатып алуу жана административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу манипуляциялары болду. Фонд алдын-ала отчетунда¹⁶ жана 2020-жылдын 5-октябрындагы билдирүүсүндө¹⁷ №2 формасын колдонууда олуттуу мыйзам бузуулар жана тобокелдиктер бар экендигин көрсөткөн. 6-октябрда БШК нааразычылыктардын фонунда жана өлкөдөгү кырдаалды турукташтыруу максатында 2020-жылдын 4-октябрына дайындалган КР ЖК депутаттарын шайлоодо шайлоо участкаларындагы добуш берүүнүн жыйынтыктарын жараксыз деп табуу жөнүндө саясий чечим кабыл алды.

Референдумга коюлган суроолор коомдо эки ача пикир жаратты. Калктын бир бөлүгү, негизинен президенттикке талапкер Садыр Жапаровду колдоп, президенттик башкаруу формасын жакташса, калктын экинчи бөлүгү президенттик башкаруунун формасына каршы, ага ылайык, бул башкаруу формасы өлкөнү авторитаризмге алып барат. Калктын белгилүү бир бөлүгү башкаруунун аралаш формаларын президенттикке же парламенттик башкаруу формасына ыктоо менен колдошот.

Узак мөөнөттүү байкоочулардын маалыматы боюнча, шайлоонун алдында өлкөдө коомдук-саясий кырдаал салыштырмалуу тынч, бирок алдыдагы шайлоо жана референдумга байланыштуу бир аз тынчсыздануу бар. Эки региондо гана жергиликтүү чыңалуу бар, Ош облусунда - эпидемиологиялык абалдын начарлашы, жана Баткен облусунда - чек ара жаңжалдары. Шайлоо дарегинин өзгөрүшүн жокко чыгарууга байланыштуу жарандардын нааразычылык учурлары 18 райондо аныкталды (№ 2 форма). Фонддун коомдук байкоочулары эл шайлоодо добуш бере албай каламбы деп чочулап жаткандыгын белгилешет.

Бардык коомдук, мамлекеттик жана муниципалдык органдар/ишканалар/уюмдар кадимки режимде иштейт.

Өлкөдөгү коомдук жана экономикалык абалга карата Фонд пандемия коронавирустун Кыргызстанда болуп жаткан экономикалык кырдаалдын начарлашына өз оңдоолорун киргизгенин белгилейт. 2020-жылдын биринчи жарымында, экономика COVID-19 пандемиядан көп азап чекти. 2020-жылдын январь-июнь айларында өлкөнүн ИДПсы 5,3% га төмөндөгөн. Ал эми ноябрь айынын аягында экономика 8,1% төмөндөгөн¹⁸.

Начарлашынын негизги себеби - коронавирус инфекциясынын жайылышына жана 2020-жылдын октябрь айында болгон коомдук-саясий окуяларга байланыштуу киргизилген чектөөлөрдөн улам экономикалык жигердүүлүктүн төмөндөшү.

¹⁶ <http://commoncause.kg/analytics/31>

¹⁷ <http://commoncause.kg/news/67>

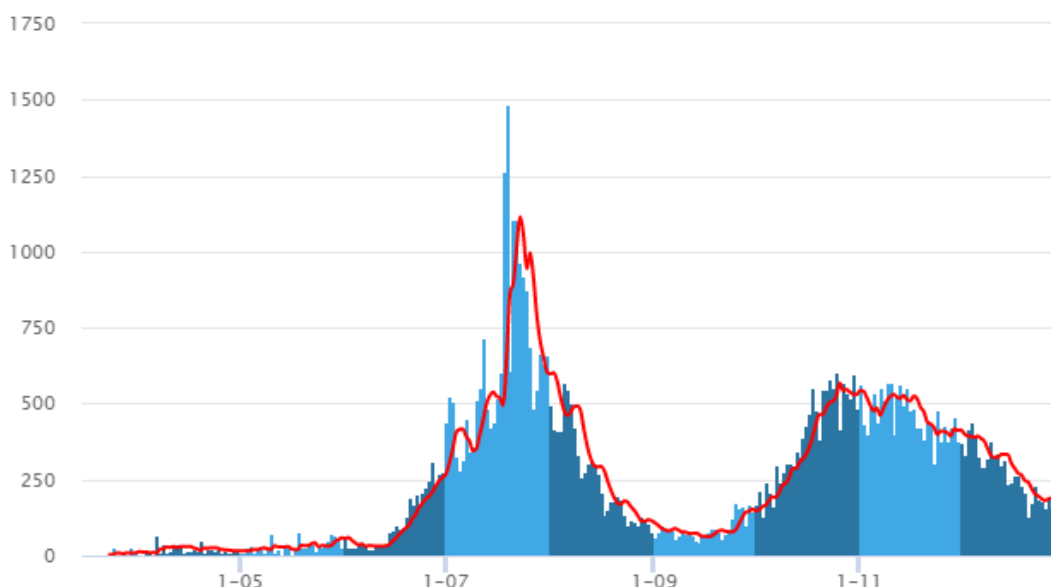
¹⁸ Улуттук статистика комитети, <http://www.stat.kg/ru/news/v-noyabre-tekushego-goda-prodolzhaetsya-spad-ekonomiki-kotoryj-sostavil-bolee-8-procentov/>

Эпидемияга байланыштуу чектөөлөр өлкөдөгү ишкердүүлүккө эки негизги жол менен таасирин тийгизди. Биринчиден, тышкы экономикалык шарттардын начарлашы, Кыргызстандын экспортуна (алтындан башка) суроо-талаптын төмөндөшүнөн, экинчиден, бюджеттин кирешелеринин азайышынан жана глобалдык нарк чынжырчасынын бузулушунан келип чыккан. Өлкөдө киргизилген саламаттыкты сактоо чаралары, биринчи кезекте, 2020-жылдын март айынын ортосунан май айынын ортосуна чейин киргизилген карантиндик чаралар керектөө жана инвестицияларга болгон суроо-талаптын олуттуу төмөндөшүнө алып келди.

Эл аралык финансы институттарынын карыз алынган каражаттары жана мамлекеттик колдоо чаралары эпидемиологиялык кырдаалдын начарлашынын терс экономикалык жана социалдык кесепеттерин жеңилдетүүдө маанилүү ролду ойноду.

27-декабрга карата коронавирустун 80373 тастыкталган учуру катталды¹⁹. Октябрь айындагы башаламандыктан кийин, эң көп аныкталган оорулардын саны 2020-жылдын 25-октябрында 606 учурду түзгөн. Декабрьда аныкталган учурларды төмөндөтүү боюнча белгилүү динамика белгиленет (Сүрөт 1 ди карагыла).

Сүрөт 1. Күн сайын аныкталган инфекцияга чалдыккандардын динамикасы, 2020-жыл
²⁰.

Ошентип шайлоо алдындагы кырдаал уланып жаткан глобалдык пандемия COVID-19 фонунда саясий жана социалдык чыңалуусу жана экономикалык көйгөйлөрү менен мүнөздөлөт.

6. МЫЙЗАМ БАЗАСЫНЫН АНАЛИЗИ

Кыргыз Республикасынын шайлоо мыйзамдарында республикалык жана жергиликтүү деңгээлде шайлоону уюштурууга жана өткөрүүгө байланыштуу айрым маселелерди жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын бекем базасы бар. Бирок анда бир нече негизсиз чектөөлөр, ошондой эле Массалык маалымат каражаттары, коомдук байкоочулардын

¹⁹ Данные министерства здравоохранения, <http://med.kg/ru/informatsii/3650-statisticheskie-dannye-po-covid-19-v-kyrgyzstane-na-27-dekabrya.html>

²⁰ Источник: Аки-пресс, <http://akipress.org/>

укуктары, үгүт эрежелери жана каржылоо жаатындагы кемчиликтерди жана бүдөмүктөрдү камтыйт.

Шайлоо мыйзамдарын өркүндөтүү максатында тийиштүү өзгөртүүлөр жана толуктоолор 2017-жылы, 2019-жылы жана 2020-жылы негизинен Президенттин алдындагы жумушчу топ тарабынан 2018-2020-жылдарга шайлоо мыйзамдарын өркүндөтүү стратегиясына жана ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары бюросунун (ЕККУ / ДИАУБ) сунуштарына ылайык иштелип чыккан. Сунуштар жана ушул өзгөрүүлөрдүн деталдуу талдоосу ЕККУ ДИАУБдун 2020-жылдын октябрындагы отчетунда чагылдырылган²¹.

Шайлоолорду жана референдумдарды өткөрүүнүн негизги мыйзамдык негизи болуп Кыргыз Республикасынын Конституциясы, "Кыргыз Республикасынын Президентин жана КР ЖК депутаттарын шайлоо жөнүндө" конституциялык Мыйзамдар, "Референдум жөнүндө", шайлоолорду жана референдумдарды өткөрүүнү жөнгө салуучу, ошондой эле "Шайлоо комиссиялары жөнүндө", "Саясий партиялар жөнүндө" мыйзамдар, "Тынч жыйындар жөнүндө" жана башка ченемдик укуктук актылар, анын ичинде БШКнын конституциялык Мыйзамынын айрым жоболорун²² өзүнүн компетенциясынын чегинде жөнгө салган БШКнын токтомдору.

Кыргызстан өлкөдөгү демократиялык шайлоо принциптерин карманат жана шайлоо боюнча негизги эл аралык келишимдерге катышуучу өлкөлөрдүн катарына кирет:

– 1948-жылы 10-декабрда Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган Адам укуктарынын жалпы декларациясы²³;

– 1966-жылдын 16-декабрындагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт²⁴;

– 2002-жылдын 7-октябрындагы Көзкарандысыз Мамлекеттер Шериктештигине мүчө мамлекеттердеги демократиялык шайлоо, шайлоо укуктары жана эркиндиктеринин стандарттары жөнүндө конвенция²⁵;

– 1990-жылдын 29-июнундагы Европадагы Коопсуздук жана Кызматташтык боюнча Конференциянын Адамдык Өлчөмү боюнча Конференциянын Копенгаген Кеңешмесинин Документи²⁶;

²¹ <https://www.osce.org/files/f/documents/d/b/465753.pdf>

²² Ошондой эле шайлоо мезгилиндеги мыйзам бузууларды жөнгө салган "Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси", "Кыргыз Республикасынын Бузуулар жөнүндө кодекси жана Кыргыз Республикасынын Туура эмес жүрүм-турум жөнүндө кодекси".

²³ Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан 1948-жылы 10-декабрда кабыл алынган Адам укуктарынын жалпы декларациясы// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

²⁴ Караныз: 1966-жылдын 16-декабрындагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

²⁵ Караныз: Көзкарандысыз Мамлекеттер Шериктештигине мүчө мамлекеттердеги Демократиялык Шайлоонун Стандарттары, Шайлоо Укуктары жана Эркиндиктери жөнүндө Конвенция, 2002-жыл, 7-октябрь.// <http://cis.minsk.by/page/616>

²⁶ Караныз: 1990-жылдын 29-июнундагы Европадагы Коопсуздук жана Кызматташтык боюнча Конференциянын Адамдык Өлчөмү боюнча Конференциянын Копенгаген Кеңешмесинин Документи // <https://www.osce.org/ru/odihr/elections/14304>

– 4-ноябрь 1950-жылы Римде кол коюлган Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча конвенция²⁷, 1952-жылдын 20-мартында Парижде кол коюлган Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча Конвенциянын №1 протоколу²⁸;

– Шайлоону өткөрүүдө сунушталган нормалардын топтому: Укук аркылуу демократия үчүн Европа комиссиясы (Европа Кеңешинин Венеция комиссиясы) тарабынан 51-жана 52- пленардык сессияда 5-6-июлда жана 18-19-октябрда 2002-жылы Венецияда²⁹ кабыл алынган жетектөөчү принциптер жана түшүндүрмө доклад ж.б.

- Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция,

- Майыптардын укуктары тууралуу БУУнун³⁰ конвенциясын жакында эле 2019-жылы ратификациялаган.

Шайлоо мыйзамдарына кабыл алынган өзгөртүүлөр жана толуктоолор шайлоонун ар тараптуулугун жогорулатууга, айрым категориядагы жарандардын шайлоо укуктарын коргоого жана шайлоо мыйзамдарын бузгандыгы үчүн жоопкерчиликти жогорулатууга багытталган. Ар кандай деңгээлдеги шайлоону уюштурууну жана өткөрүүнү жөнгө салуучу 8 ченемдик укуктук актыларга өзгөртүүлөр жана толуктоолорду киргизүүдөн тышкары, Бузуулар жөнүндө кодекске, Тартип бузуу кодексине жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине өзгөртүүлөр киргизилген. Шайлоочулардын добуштарын сатып алуу үчүн жоопкерчиликти күчөтүү³¹, пара катары материалдык баалуулуктарды алган адам үчүн жоопкерчиликти киргизүү³², ошондой эле административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалангандыгы үчүн жоопкерчиликти киргизүү³³ мыйзам чегинде кабыл алынган жакшы көрүнүш.

Конституциялык Мыйзамга акыркы өзгөртүүлөр 2020-жылы парламенттик шайлоого байланышкан Октябрь окуяларынан кийин киргизилген. 2020-жылдын 4-октябрында болуп өткөн КР ЖК депутаттарын шайлоого нааразычылыктын келип чыгышына жана андан кийин шайлоонун натыйжаларын жокко чыгарууга нааразычылыгынын негизги себептери жеке шайлоо катышуучуларынын административдик ресурсту колдонушу, шайлоочуларды сатып алуу жана шайлоочунун шайлоо дарегин №2 формасы аркылуу өзгөртүү эрежесин кыянаттык менен пайдалануу болгон.

Шайлоо мыйзамдарын өзгөртүү зарылдыгы жөнүндө коомдун чакырыктарын жана талаптарын эске алуу менен, өткөн шайлоонун сценарийлерин кайталабаш үчүн, ошондой эле саясий күчтөрдүн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги өкүлчүлүгүн кеңейтүү үчүн укуктук шарттарды түзүү максатында, 2020-жылдын 22-октябрында, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши Кыргыз Республикасынын Конституциялык Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду кабыл алды, анда төмөнкүлөр каралган:

²⁷ Караңыз: Римде 1950-жылы 4-ноябрда кол коюлган Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча конвенция // 4-ноябрь 1950-жылы Римде кол коюлган Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча конвенция // <http://docs.cntd.ru/document/1000003045>

²⁸ Караңыз: 1952-жылдын 20-мартында Парижде кол коюлган Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо боюнча Конвенциянын №1 протоколу // <http://base.garant.ru/2540801/>

²⁹ Караңыз: Шайлоо маселелериндеги мыкты тажрыйбанын кодекси: Мыйзамдар аркылуу Демократия боюнча Европа Комиссиясы (Европа Кеңешинин Венеция Комиссиясы) тарабынан 51 жана 52- пленардык сессияларда, 5-июль жана 18-19 октябрь 2002-жылы кабыл алынган Венециядагы Түшүндүрмө отчет // [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev2-cor-rus)

³⁰ <https://economist.kg/2020/09/08/vse-что-nuzhno-znat-o-mirovyh-standartah-po-vyboram-ih-prinyal-kyrgyzstan/>

³¹ Караңыз: Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 192-беренесин

³² Кыргыз Республикасынын Бузуулар жөнүндө кодексинин 42³-беренесин караңыз

³³ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 87¹-беренесин караңыз

- Кыргыз Республикасынын аймагында жашаган жана өлкөнүн чегинен тышкары жүргөн шайлоочуларды кошпогондо, шайлоочунун шайлоо дарегин өзгөртүү ниети жөнүндө арыз берүү укугун (№2 форма) жокко чыгаруу;

- Президенттикке талапкерлерге, КР ЖКнын депутаттыгына талапкерлердин тизмесин көрсөткөн жана добуш берүүгө катышкан шайлоочулар берген добуштардын кеминде 1% алган саясий партияларга шайлоо күрөөсүн кайтарып берүү (мурунку мыйзамдарда добуш берүүгө катышкан шайлоочулардын 5% кем эмес добушун алуу зарылдыгы белгиленген);

- талапкерлердин тизмесин көрсөткөн саясий партиялар үчүн шайлоо күрөөсүнүн өлчөмүн 5 миллион сомдон 1 миллион сомго чейин кыскартуу;

- саясий партиялар үчүн шайлоо босогосун 7% дан 3% га чейин төмөндөтүү.

- шайлоо комиссияларындагы ыйгарым укуктуу өкүлдөр, ишенимдүү адамдар, байкоочулар, талапкерлердин, саясий партиялардын өкүлдөрү өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга, шайлоого түздөн-түз же кыйыр түрдө байланыштуу жумуштарды жана кызматтарды акысыз жүзөгө ашырууга укуктуу.

Белгилей кетүүчү нерсе, буга чейин Конституциялык Мыйзамдын 15-беренесинде белгиленген норма шайлоочуга арызды түздөн-түз жеке өзү берүү жана биометрикалык идентификациядан өтүү шарты менен, тиешелүү шайлоо комиссиясына белгиленген формадагы арыз (№2 форма) аркылуу шайлоочуга өзүнүн шайлоо дарегин өзгөртүүгө мүмкүнчүлүк берилген.

Бул норма калктын ички миграциясынын жогорку деңгээлин эске алуу менен жана өзүнүн катталган жери боюнча жашабаган өлкөнүн жарандарынын активдүү шайлоо укуктарын толук өлчөмдө ишке ашыруусу максатында бекитилген.

Бирок, КР ЖКнын депутаттарын шайлоого катышкан айрым саясий партиялар көрсөтүлгөн тизмелерге кирген талапкерлердин арасында “жумшак рейтингдерди” колдонуп, ар бир талапкерге айрым участокторду түзүп, бөлүштүрүп башташты. Мында саясий партиялардын талапкерлери добуштарды керектүү санда алуу үчүн жана добуштарды пара берүү мүмкүнчүлүгү менен алуу үчүн шайлоочулардын ордун толтуруу үчүн №2 формасын кыянаттык менен массалык түрдө колдоно башташты, шайлоочулардын кийинчерээк эрк билдирүүсүн көзөмөлгө алды - мунун баары шайлоонун натыйжаларына нааразычылыктын пайда болушунун себептеринин бири болуп калды.

КР ЖКнын депутаттары шайлоо мыйзамдарын шайлоочунун башка альтернативдик жолун сунуш кылбастан өзүнүн шайлоо дарегин өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн эске албаганда, катталган жеринде жашабаган жарандарды (300 миңден ашык) активдүү шайлоо укугунан ажыратышкан.

2020-жылдын 10-декабрында Жогорку Кеңеш "Кыргыз Республикасынын башкаруу формасын аныктоо үчүн референдумду (бүткүл элдик добуш берүүнү) дайындоо жөнүндө" Мыйзамды кабыл алды, ага ылайык, референдум (жалпы элдик добуш берүү) 2021-жылдын 10-январында, жекшемби күнү, Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоо менен бир мезгилде өткөрүлүшү керек.

Референдумдун бюллетендеринде суроонун төмөнкү редакциясы бекитилген:

«Сиз Кыргыз Республикасынын кайсы башкаруу формасын колдойсуз?:

- президенттик республика;

- парламенттик республика;
- бардык варианттарга каршы.

Бул мыйзам долбоорунун депутаттар тарабынан демилгелениши жана андан кийин Парламент тарабынан "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкаруу формасын аныктоо боюнча референдумду (жалпы элдик добуш берүүнү) дайындоо жөнүндө" Мыйзамдын кабыл алынышы жарандык коомдун арасында бир топ кооптонууну жаратты.

Республикадагы шайлоо процесстерине көз карандысыз көз салган Фонд, "Таза шайлоо" юридикалык жактар ассоциациясы, "ЭГЛБ" коомдук фонду өз билдирүүсүндө төмөндөгү негиздер боюнча жогоруда аталган Мыйзамдын кабыл алынгандыгына байланыштуу өзгөчө тынчсызданууну жана кооптонууну белгилешти³⁴:

- Мыйзамды кабыл алуу жол-жоболору көптөгөн суроолорду жаратат, ошондой эле өлкөдө туруктуулукка жана коопсуздукка жана келечекте укуктук тутумдун иштешине коркунучтарды жаратышы мүмкүн, бул нааразычылыктарга жана коомдук башаламандыктарга алып келиши мүмкүн;

- Жарандарга тандоо үчүн берилген суроолордун бардыгы кылдаттык менен изилдениши керек. Чечимдер кабыл алынышы керек болгон мыйзам долбоорлорун деталдуу изилдөө сыяктуу маанилүү процедураларды көңүлдөн чыгарбоо керек, башкача айтканда, мындай документтер белгиленген мөөнөттөргө ылайык коомдук талкуудан өтүшү керек;

- Президенттин кызматына шайлоону жана референдумду айкалыштыруу шайлоочулардын талапкерлердин өзүлөрүн жана талапкерлердин шайлоо программаларын, ошондой эле референдумда көтөрүлгөн маселелерди үстүртөн изилдөөгө алып келет.

Ошентип, талкууланып жаткан маселенин маанилүүлүгүн эске алып, ар бир жаранга тиешелүү мамлекеттик башкаруунун формасын аныктоо үчүн референдумга коюлуп, өлкөнүн келечеги кимдин чечими менен байланыштуу болсо, даярдык иштерин толугу менен аткарып, колдонуудагы мыйзамдарга ылайык жарандардын эркин билдирүү үчүн зарыл шарттарды камсыз кылуу керек.

7. ШАЙЛОО КОМИССИЯЛАРЫНЫН ИШИ

Жалпысынан, алдын-ала отчетто чагылдырылган мезгилдеги шайлоо комиссияларынын ишине баа берүү менен, Фонд БШКнын иш-аракеттери ачык-айкын жана белгиленген жол-жоболордун чегинде жүзөгө ашырылып, чечимдерди кабыл алууда коллегиялдуулук принциби сакталгандыгын белгилейт. БШКнын ишмердүүлүгү жөнүндө бардык маалыматтар жалпыга жеткиликтүү жана <https://shailoo.gov.kg/> расмий сайтында жайгаштырылган. Айрым байкоочулар ошого карабастан, БШКнын отурумдарды ыраатсыз жана күтүүсүздөн расписаниелер түрүндө өткөрүү, өз убагында билдирбөө жана жолугушуулардын башталышын белгисиз мөөнөткө кечиктирүү, ошондой эле шайлоо процесстеринин катышуучуларына чечимдердин көчүрмөлөрүн өз убагында бербөө түрүндөгү иштерин уюштурууга нааразычылыгын билдиришти. Фонд айрым аймактык шайлоо комиссияларынын ишинде айрым кемчиликтер бар экендигин, анын ичинде ачык-айкындуулуктун жоктугу, материалдык-техникалык базанын жетишсиз курамы жана санитардык ченемдердин бузулушу бар экендигин белгилейт.

³⁴ <https://commoncause.kg/news/84>

Шайлоо комиссияларынын иши ченемдик укуктук актылар менен жөнгө салынат, алардын негизгилери - Кыргыз Республикасынын Конституциясы, "Кыргыз Республикасынын Президентин жана КР ЖК депутаттарын шайлоо жөнүндө" конституциялык Мыйзам, "Кыргыз Республикасында шайлоолорду жана референдумдарды өткөрүү боюнча шайлоо комиссиялары жөнүндө", Кыргыз Республикасынын БШКнын Регламенти жана Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укуктук актылары. БШК - бул Кыргыз Республикасында шайлоолорду жана референдумдарды даярдоону жана өткөрүүнү камсыз кылган жана шайлоо мыйзамдарында белгиленген иерархияга ылайык, шайлоо комиссияларынын тутумун жетектеген туруктуу мамлекеттик орган.

Кыргыз Республикасынын шайлоо комиссияларынын бирдиктүү тутумун төмөнкүлөр түзөт:

- 1) Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссия;
- 2) Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча аймактык шайлоо комиссиялары: райондук жана шаардык шайлоо комиссиялары - Борбордук шайлоо комиссиясынын чечими менен;
- 3) Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча участкалык шайлоо комиссиялары³⁵.

Шайлоо комиссиялары өз ишин төмөнкү принциптер боюнча жүргүзүшөт:

- 1) мыйзамдуулук;
- 2) маалымдуулук;
- 3) ачыктык;
- 4) көзкарандысыздык;
- 5) коллегиялдуулук;
- 6) акыйкаттык;
- 7) калыстык.

7.1 БОРБОРДУК ШАЙЛОО КОМИССИЯСЫ

БШКнын кароосуна маселелерди даярдоо максатында, Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоону уюштуруу жана өткөрүү максатында БШКда бир катар жумушчу топтор түзүлдү жана иштеп жатат: талапкерлердин документтерин кабыл алуу боюнча жумушчу топ, талапкерлердин кол тизмесин кабыл алуу жана текшерүү боюнча жумушчу топ, үгүт иштери боюнча жумушчу топ³⁶, арыздар боюнча жумушчу топ³⁷, мигранттар боюнча жумушчу топ³⁸, ДМЧАнын шайлоо укуктарын өркүндөтүү боюнча жумушчу топ³⁹. Ар бир жумушчу топтун иши БШКнын өзүнчө регламенти менен жөнгө салынат.

Ошентип, жумушчу топтун шайлоочулардан жана шайлоо процессинин башка субъекттеринен келип түшкөн арыздарды жана даттанууларды кароо боюнча

³⁵ "Кыргыз Республикасынын шайлоолорун жана референдумдарын өткөрүү боюнча шайлоо комиссиялары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы
https://shailoo.gov.kg/ru/ZakonodatelstvoMyyzambar/ZakonyMyyzambar/Ov_izbrazatel_kom_provedeni/

³⁶ Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоо учурунда шайлоо алдындагы үгүт иштерин жүргүзүү эрежелеринин сакталышына мониторинг жүргүзүү боюнча жумушчу топ

³⁷ Шайлоочулардын жана шайлоо процессинин башка субъекттеринин арыздарын жана даттанууларын кароо боюнча жумушчу топ

³⁸ Кыргыз Республикасынын аймагынан тышкары жашаган же Кыргыз Республикасында турган жарандарынын катышуусун уюштуруу боюнча жумушчу топ

³⁹ ДМЧАнын шайлоо укуктарын өркүндөтүү боюнча жумушчу топ.

компетенциясына арыздарда / даттанууларда камтылган фактыларды изилдөө жана алдын ала талдоо, аларды Жумушчу топтун отурумдарында кароо жана жумушчу топтун чечимдеринин долбоорлорун Борбордук шайлоо комиссиясынын кароосуна киргизүү үчүн тиешелүү чечим кабыл алуу кирет.

Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоо учурунда шайлоо алдындагы үгүт иштерин жүргүзүү эрежелеринин сакталышына мониторинг жүргүзүү боюнча жумушчу топтун компетенциясына талапкерлердин үгүт материалдарынын көчүрмөлөрүн кароо, шайлоо алдындагы үгүт материалдарын кароо жана талдоо, шайлоо алдындагы үгүт жүргүзүү эрежелеринин бузулгандыгы жөнүндө арыздарды (даттанууларды) алдын-ала карап чыгуу жана аныкталган тартип бузууларды четтетүү жана чараларды көрүү боюнча чечимдердин долбоорлорун Борбордук шайлоо комиссиясынын кароосуна киргизүү. Жумушчу топтордун курамына БШК мүчөлөрү, ошондой эле тиешелүү тармактардагы эксперттер кирет. Ошентип, ар бир жумушчу топ өз ишин тийиштүү жоболор менен белгиленген ыйгарым укуктардын алкагында жүзөгө ашырат.

Аталган жумушчу топтордон тышкары, шайлоо комиссиялары тарабынан акча каражаттарынын максаттуу чыгымдалышын контролдоо, түшкөн булактарды көзөмөлдөө, талапкерлердин шайлоо фонддорунун акча каражаттарынын туура эсептелишин жана пайдаланылышын көзөмөлдөө үчүн КР БШКнын алдында контролдук-текшерүү тобу түзүлөт.

Ошондой эле, шайлоону даярдоонун жана өткөрүүнүн жүрүшүндө шайлоо комиссиялары бардык деңгээлдеги шайлоо комиссияларынын курамына укук коргоо органдарынын өкүлдөрүн камтыган деңгээлинде ыкчам чара көрүү координациялык топтору (мындан ары - ЫЧКТ) түзүлөт. ЫЧКТтун негизги иш-милдеттери - шайлоо мыйзамдарынын бузулушуна тезинен чара көрүү жана көрүлүп жаткан чаралар жөнүндө жарандарга маалымат берүү.

Шайлоого даярдануу жана өткөрүү учурунда БШКнын, АШКнын деңгээлинде ыкчам чара көрүү координациялык топтору түзүлүп, алардын курамына БШКнын мүчөлөрү, АШКлар, БШКнын, прокуратуранын, ички иштер органдарынын жана улуттук тиешелүү деңгээлдеги коопсуздук (укук коргоо) кызматкерлери кирет.

Фонддун эксперттери документтерди кабыл алуу боюнча жумушчу топтун, кол тамгаларды текшерүү боюнча жумушчу топтун, үгүт иштери боюнча жумушчу топтун, даттануулар боюнча жумушчу топтун жана ыкчам чара көрүү координациялык топтун ишине мониторинг жүргүзүштү.

Президенттин кызматына талапкерлердин кол коюу барактарын кабыл алуу жана текшерүү этабында коомдук байкоочуларга жана ыйгарым укуктуу өкүлдөргө он-лайн трансляциясы менен өзүнчө жайдагы кол коюу баракчаларын текшерүү процессине байкоо жүргүзүү мүмкүнчүлүгү берилген. Кол коюу баракчаларын текшерүү процесси мыйзам тарабынан белгиленген талаптарга жана жол-жоболорго ылайык өткөн.

Жазылуу тизмелерин текшерүүнү сапаттуу жана өз убагында жүргүзүүгө мүмкүндүк берген прогрессивдүү норма, ар бир талапкер тапшыра турган жазылуу тизмелеринин жогорку чеги - 60 миңден⁴⁰ ашпаган ченем болгон.

Мисалы, президенттик шайлоо 2017-жылы айрым талапкерлер Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына өлкөлүк көп сандагы шайлоочулардын кол тамгаларын (Ө. Т. Бабанов 107 000, Б. Э. Төрөбаев – 72 276, Т. А. Сариев - 61 032) тапшырып, БШКнын ишин бир топ татаалдаштырып, нааразычылыктарды пайда кылган.

⁴⁰ "Кыргыз Республикасынын Президентин жана КРнын ЖК депутаттарын шайлоо жөнүндө" конституциялык Мыйзамдын 52-беренеси

Учурдагы үгүт өнөктүгүндө президенттикке талапкерлердин айрымдары кол топтоонун жол-жобосун сынга алышты, талапкер К.Сооронкулова белгилегендей, ага 30 миң кол топтоого бир жума гана каралган. Мындан тышкары, талапкер Р.Тагаев кол топтоо процедурасы ашыкча бюрократиялык мүнөзгө ээ экендигин жана кол топтоо баракчаларына кол койгон жарандардан ири көлөмдөгү маалыматты талап кылаарын белгиледи.

Топтордун ишине мониторинг жүргүзүүнүн натыйжалары боюнча Фонд белгилейт: шайлоочуларга жана шайлоо процессинин башка субъекттерине жана үгүт жүргүзүүнүн эрежелерине маалымат берүү боюнча жумушчу топ шайлоо өнөктүктөрүн өткөрүү эрежелеринин бузулушуна байланыштуу 34 маселени карады. Шайлоочулардын жана шайлоо процессинин башка субъекттеринин арыздарын жана даттанууларын кароо боюнча жумушчу тобу тарабынан 15 арыз жана даттануу каралган, 2 кайрылуу алар боюнча 9 чечим кабыл алынган, алар: шайлоо алдындагы үгүт иштерин жүргүзүү эрежелерин бузгандыгы үчүн Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкер Б.Калмаматовго айып пул салуу жөнүндө 1 чечим;

Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкер А.Мадумаровго жазуу жүзүндө эскертүү берүү жөнүндө 1 чечим, бирок, КР БШКнын жыйынында, Президенттин кызматына талапкер А.Мадумаровдун Баткен облусу боюнча координатору Н.Даргешовго айып пул салуу маселесин кароо үчүн, Кыргыз Республикасынын БШКнын расмий ыйгарым укуктуу адамына ушул мыйзам бузуу боюнча материал жиберүү чечими кабыл алынды. Башка арыздар жана даттануулар боюнча канааттандыруудан баш тартылган.

Көрсөтүлгөн мезгилдин ичинде КР БШКнын 40ка жакын отуруму болуп өттү. КР БШКнын отурумдарын Түз берүүнү жүзөгө ашыруу позитивдүү жагдай болуп саналат.

Жалпысынан документтерди кабыл алуу, жазылуу баракчаларын текшерүү, Президенттин кызматына талапкерлерди каттоо этаптарында бардык процедуралар ачык жана айкын болуп, БШКнын жумушчу топторунун ишине мониторинг жүргүзүү үчүн шарттар түзүлдү.

Белгилей кетүүчү нерсе, жараян шайлоо мөөнөтүн сактоо менен ачык мүнөздө өттү, чечимдер өз убагында кабыл алынды.

Фонддун эксперттери туш болгон БШКнын ишине мониторинг жүргүзүүдөгү негизги көйгөйлөр - БШКнын отурумдарын белгиленген мөөнөттөн кеч өткөрүү, күн тартибинин өз убагында жарыяланбагандыгы, ошондой эле, кээде кабыл алынган токтомдорду жана чечимдерди БШКнын расмий сайтына өз убагында жайгаштырбоо орун алгандыгын белгилей кетүү керек.

БШКнын сайтында Интернет тармагына ачык жеткиликтүүлүктө жайгаштырылган Ачык маалыматтар Келип түшкөн даттанууларга жана арыздарга талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Жайгаштырылган маалыматтын оперативдүүлүгү жана ачык-айкындыгы бүтүндөй БШКнын кадыр-баркына пайдалуу таасир этет.

БШКнын калкты маалымдоо иш-аракеттерине токтолсок, байкоочулар көп иш жасалгандыгын белгилешет. Тактап айтканда, БШКнын сайтында шайлоочуларга, талапкерлерге жана шайлоо процессинин башка субъекттерине маалымат берүүгө багытталган бир катар ресурстар түзүлгөн. Шайлоо процессинин катышуучулары үчүн маалыматтын негизги булагы болуп БШКнын сайты саналат <https://shailoo.gov.kg/ru/>

БШК укуктук билим берүү тутумун тынымсыз өркүндөтүп, өзүнүн жаңы элементтерин калыптандырып, мазмунун тереңдетип жана жаңыртууда, шайлоо процессинин катышуучуларынын кесиптик ишбилгилигин жогорулатууда.

Сайтта шайлоо участкалар, райондор, шаарлар жана жалпы республика боюнча шайлоочулардын тизмеси жана референдумдун катышуучуларынын тизмеси жөнүндө түзүлгөн жана актуалдаштырылган маалыматты камтыган БШКнын мамлекеттик порталы - веб-ресурстарына шилтемелер бар. Мамлекеттик порталдын веб-дареги www.tizme.gov.kg бар.

<https://talapker.shailoo.gov.kg/ru/> веб-ресурсунда талапкерлер жөнүндө жалпы маалыматтар, талапкерлердин программалары, талапкерлердин шайлоо фонддору жана шайлоонун катышуучулары жөнүндө башка маалыматтар жайгаштырылган.

<http://ess.shailoo.gov.kg/ServiceJSP.do> веб-ресурс добуш берүүнүн жүрүшү жана шайлоонун жыйынтыгы жөнүндө жалпы маалыматты камтыйт

Муну менен бирге сайттын жана веб-ресурстардын анализи көрсөткөндөй, иштердеги белгилүү бир кемчиликтер жана ыңгайсыздыктар бар, ал эми шайлоочуларга жана байкоочуларга БШКнын сайтында маалыматты пайдалануу өтө кыйын. Мисалы:

- сайтты жана веб-ресурстарды навигациялоо: БШКнын веб-сайтындагы активдүү меню пункттарынын жаркыроосу;
- электрондук даттанууну жөнөтүү баскычы, анткени сайттын башкы менюсү “кайрылуу жөнөтүү” терезесин гана ачат.

Колдонуучуга ыңгайлуу шарт түзүү үчүн дагы бир маанилүү фактор - жүктөө убактысы болуп саналат. Оптималдуу баракча жүктөө убактысы 2-3 секундду түзөт, андан ашык эмес. Бирок, жигердүү шайлоо мезгилинде БШКнын веб-ресурстары таптакыр жүктөлбөйт же акырындык менен жүктөлөт.

Ушуга байланыштуу ресурстардан маалымат алууну жеңилдетүүчү бир катар сунуштар бар, ошондуктан төмөнкүлөр зарыл:

- БШКнын веб-сайтында навигацияны киргизүү, БШКнын веб-сайтына баннерлерди жайгаштыруу, ошондой эле веб-сайттын менюсунда активдүү нерселерди жаркыратып көрсөтүү үчүн сайтты иштеп чыгуу;

- www.tizme.gov.kg, <https://talapker.shailoo.gov.kg/ru/> веб-ресурстарды, ошондой эле <http://ess.shailoo.gov.kg/ServiceJSP.do> БШКнын сайтына байлаштыруу менен өзүнчө сайтка бөлүү.

7.2 АЙМАКТЫК ЖАНА УЧАСТКАЛЫК ШАЙЛОО КОМИССИЯЛАРЫ

Аймактардагы узак мөөнөттүү байкоочулардын билдирүүлөрүнө ылайык, жалпысынан аймактык шайлоо комиссиялары (мындан ары - АШК) жана участкалык шайлоо комиссиялары (мындан ары - УШК) БШКнын шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча Календардык планынын алкагында иштешет, бирок, айрым жерлеринде белгилүү бир айырмачылыктар бар.

Инфографика 1. АШКнын ишмердүүлүгү календардык планга ылайык.

Аймактардагы узак мөөнөттүү байкоочулардын билдирүүлөрүнө ылайык, жалпысынан АШКлар жана УШКлар БШКнын шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча календардык планынын алкагында иштешет, бирок айрым участкаларда карама-каршылыктар бар. Ошентип, 54 ичинен 48 АШКда иш-чараны календардык планга ылайык жүргүзүлөт.

Отчеттук мезгил ичинде 54 байкоочунун 11и АШКнын отурумуна келе алган жок, анын 23ү жыйынга катышты, 20 райондо бир дагы жолугушуу болгон жок, бир райондо байкоочу АШКнын жыйынына катышууга киргизилген эмес. Отурум өткөрүлгөн АШКларда 13 райондо санитардык ченемдер сакталган, 8 райондо жарым-жартылай, 2 АШКда санитардык нормалар сакталган эмес. Жыйналыш негизинен штаттык режимде өткөрүлгөн. Чечимдерди кабыл алууда бардык 23 байкалып турган АШКДА кворум сакталды.

50 райондо АШКлар шайлоо мыйзамдарынын талаптарына ылайык түзүлгөн, 4 райондо АШКлар талапка ылайык түзүлгөн эмес.

Инфографика 2. Райондордо АШКларды түзүү

Жалпысынан байкалган УШКлардын көпчүлүгү талапка ылайык түзүлдү. 2 округда жүргүзүлгөн байкоо көрсөткөндөй, УШКлар талапка ылайык түзүлбөйт, ал эми 4 округда УШКлар шайлоо мыйзамдарынын талаптарына ылайык жарым-жартылай гана иштешет.

Инфографика 3. Райондордо УШКларды түзүү

32 райондо мониторинг жүргүзүлгөн УШКлар материалдык-техникалык база менен толук камсыз болушкан. Мониторинг жүргүзүлгөн 22 округда УШКлар жарым-жартылай штатта иштешет.

Инфографика 4. Райондордогу УШКлардын штаттык саны

32 райондо ДМЧАлар АШКнын имаратына кире алышат, 14үндө жарым-жартылай, 8 райондо АШКнын имаратына майыптар кире алышпайт.

Инфографика 5. ДМЧАлар үчүн райондордогу АШКнын имараттарынын жеткиликтүүлүгү

Байкалган мезгилдин ичинде 51 АШКга арыз түшкөн жок, 2 АШК 2 арызды каттады. Бир райондо арыздарды кароонун мөөнөттөрү бузулган. Эки талапкер тең өз арызына жооп алышты.

Байкоочулар ошондой эле АШКнын мүчөлөрүнүн компетентүүлүгүнүн деңгээлин жогору деп 16 байкоочу баалашты, орто деп 37 байкоочу баалашты, ал эми АШК мүчөлөрүнүн компетентүүлүгүнүн деңгээли төмөн деп 1 жолу белгиленди.

Инфографика 6. АШКнын мүчөлөрүнүн даярдыгынын деңгээлин баалоо

38 райондо АШКлар өз ишин жүргүзүү үчүн жетиштүү материалдык-техникалык база менен жабдылган, 15 АШК жарым-жартылай гана даярданууга жетишкен, ал эми бир райондо гана материалдар жетишсиз болгон.

Инфографика 7. АШКнын райондордо жабдылгандыгы

8. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО

2019-жылдын август айында шайлоо жөнүндө конституциялык мыйзам⁴¹ кабыл алынган өзгөртүүлөргө жана толуктоолорго ылайык, шайлоочулардын тизмесин түзүү тартибине бир катар өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилди. Кабыл алынган өзгөртүүлөргө жана толуктоолорго ылайык, шайлоочулардын тизмесин түзүү жана тактоо бир нече этаптардан өтөт.

Шайлоочулардын тизмесин түзүү Калктын бирдиктүү мамлекеттик реестринде (КБМР)⁴² камтылган жеке маалыматтарга (анын ичинде биометрикалык маалыматтарга) негизделген. Алгач шайлоочулардын алдын ала тизмеси Калктын бирдиктүү мамлекеттик реестринен ШБКТна⁴³ жана андан “Тизме” шайлоочулардын мамлекеттик порталына жүктөлөт, ага Кыргыз Республикасынын 18 жашка толгон жана биометрикалык маалыматтарын тапшырган жарандары кирет. Мыйзамга жана Календардык Планга⁴⁴ ылайык, шайлоочулардын алдын ала тизмеси 2020-жылдын 11-ноябрына чейин tizme.gov.kg мамлекеттик порталына жайгаштырылып, шайлоо участкаларына илинди. БШКнын башчысы Н.Шайлдабекова бардык жарандар Кыймылсыз мүлк бирдиктүү мамлекеттик реестринен алынган маалыматтардын негизинде паспорттогу маалыматтар боюнча шайлоочулардын баштапкы тизмесине киргизилгендигин түшүндүрдү. Ошол эле учурда, анын айтымында, көптөгөн шайлоочулардын паспортторунда бир дарек жазылган, бирок алар Кыймылсыз мүлк бирдиктүү мамлекеттик реестринин маалымат базасында башка даректе көрсөтүлгөн. Мындан тышкары, Мамлекеттик каттоо кызматы (МКК) эски паспорту бар дээрлик 270 миң шайлоочунун айырмасын аныктады.

Андан кийин, белгиленген жол-жоболорго ылайык, шайлоочулардын тизмесин түзүү процедурасы жүргүзүлүп, ага 18 жашка толгон шайлоочулар биометрикалык каттоодон биринчи жолу өткөн шайлоочулар, 1-форма боюнча шайлоочулардын тизмесиндеги каталар же так эместиктер жөнүндө жарандардын билдирүүлөрүнө, каза болгон жарандар жөнүндө, туруктуу жашаган жерин өзгөрткөн жарандар жөнүндө өзгөртүүлөр дагы кирди.

2020-жылдын 18-декабрынан тартып УШКларда шайлоочулар жөнүндө маалымат алуу үчүн шайлоочулардын тизмелери илинип турат. Алсак, “Тизме” шайлоочулардын мамлекеттик порталынын маалыматына ылайык, 2020-жылдын 19-декабрына карата шайлоочулардын контролдук тизмесине 3 556 864 адам кирген, алардын 47,77% эркектер жана 52,23% аялдар түзөт. УШКлардын саны 2474 түздү, анын ичинен 48 шайлоо участкалары Кыргыз Республикасынын аймагынан тышкары жайгашкан.

Учурда шайлоочулардын акыркы тизмесин түзүү жүрүп жатат, ал 2020-жылдын 3-январына чейин Кыргыз Республикасынын БШКнын расмий сайтына жайгаштырылып, 2002-жылдын 5-январына чейин шайлоо участкаларына жайгаштырылышы керек.

2020-жылдын 4-октябрындагы парламенттик шайлоого салыштырмалуу шайлоочулардын саны 33 миң 310 адамга, башкача айтканда 0,9% га көбөйгөн. “Тизме”⁴⁵ сайтындагы

⁴¹ "Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы

⁴² Калктын бирдиктүү мамлекеттик реестрин түзүү, сактоо жана жаңыртуу Мамлекеттик каттоо кызматы тарабынан жүзөгө ашырылат

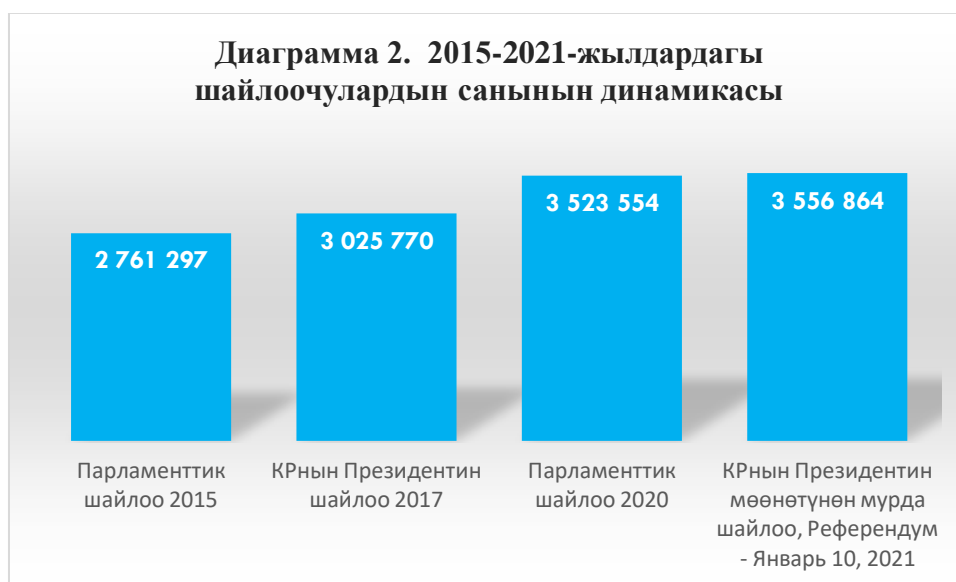
⁴³ Шайлоочулардын бирдиктүү каттоо тутуму

⁴⁴ Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоону даярдоонун жана өткөрүүнүн негизги уюштуруу-практикалык иш-чараларынын Кыргыз Республикасынын БШКнын 25.10.2020-жылдагы календардык планы, анын датасы 2021-жылдын 10-январында белгиленген

⁴⁵ <https://tizme.gov.kg/>

текшерүү баракчасынын негизинде УШКларга карасак, республика боюнча алардын саны 1 ге көбөйгөн. БШКнын маалыматы боюнча, шайлоочулардын санынын өсүшү калктын санынын өсүшү, жарандардан биометрикалык маалыматтарды чогултуу боюнча тынымсыз жүргүзүлүп жаткан иштер жана башка факторлор менен шартталган. Бирок буга карабастан биометрикалык маалыматтарын тапшырбаган жана алардын негизинде паспорт албаган жарандар алдыдагы шайлоого катыша алышпайт⁴⁶.

Ар кандай божомолдор боюнча, биометрикалык каттоодон өтпөй калган болжол менен 300-450 миң жаран шайлоо күнү добуш бере албайт. БШКнын төрагасы Н.Шайлдабекова биометрикалык каттоодон өтпөгөн жарандардын көпчүлүгү шайлоочулардын тизмесине кирбей калгандыгын белгиледи. Паспорттук маалыматтарын көрсөтпөгөн адамдар дагы шайлоого катыша албай калуу коркунучу бар. Мындан тышкары, Фонд буга чейин белгилегендей, өлкө ичиндеги №2 формага ылайык шайлоо дарегин өзгөртүү тартиби жокко чыгарылды⁴⁷. Мурда белгиленгендей, No2 форма боюнча чет жерде жүргөн шайлоочулар гана добуш бере алышат.

2020-жылдын 19-декабрына карата парламенттик шайлоого салыштырмалуу шаарларда шайлоочулардын саны кыскаруу тенденциясы байкалууда, ошондуктан Бишкек шаарында 86 762 шайлоочуга кыскарган, башкача айтканда 17,4% га, Бишкек шаарындагы УШКлардын саны 5ке азайган. Ошол эле учурда, Ош шаарында пайыздык мааниде алганда 17,6% га, 31 956 адамга азайган. Ош шаарында УШКлардын саны бга, дээрлик 7% га кыскарды.

Аймактарда, тескерисинче, өсүү тенденциясы байкалган, ошондуктан Нарын облусунда шайлоочулардын саны 28 961 адамга көбөйгөн (16,4% га өскөн). Ош облусунда шайлоочулардын саны 44 642 адамга көбөйүп, 6,5% ды түздү. Талас облусунда шайлоочулардын саны 9 955 адамга, башкача айтканда 6,6% га көбөйгөн. Талас облусундагы УШКлардын саны өзгөрүүсүз калган.

⁴⁶ <https://rus.azattyk.org/a/31015257.html>

⁴⁷ 4-октябрдагы парламенттик шайлоонун жүрүшүндө №2 формага ылайык шайлоо дарегин өзгөртүү боюнча 496 239 арыз келип түшкөн

Чүй облусунда шайлоочулардын саны 3022 адамга, башкача айтканда 0,51% га көбөйгөн. Чүй облусундагы УШКлардын саны өзгөрүүсүз калган.

Ысык-Көл облусунда шайлоочулардын саны 19 448 адамга, башкача айтканда, 6,68% га көбөйгөн. Ысык-Көл облусундагы УШКлардын саны өзгөрүүсүз калган.

Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары УШКлардын саны 3 участкако көбөйдү, ал эми шайлоочулардын саны 21,1% га көбөйүп, өсүп жатат. Алдыдагы президенттик шайлоодо добуш берүүнү каалагандардын саны чет өлкөлөрдө көбөйүп жатат. (3-графикти караңыз)

Ички мигранттардын жана паспорттогу каттоо белгиси иш жүзүндөгү каттоо белгиси менен дал келбеген адамдардын санын эске алсак, КР БШК тарабынан КР БШКнын⁴⁸ бир катар ички ченемдик актыларына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген.

Кабыл алынган өзгөртүүлөргө жана толуктоолорго ылайык, шайлоочу паспорттун көчүрмөсүн тиркөө менен шайлоочулардын тизмесинде жок экендиги жөнүндө, анын маалыматтарын тактоо үчүн кайрылууга укуктуу. Мында жаранды тигил же бул шайлоо участкасуна киргизүүнүн критерийи болуп каттоо эсеби (каттоосу) эсептелет.

Кабыл алынган өзгөртүүлөргө жана толуктоолорго байланыштуу, Калкты тейлөө борборлору жана калкты паспорттоштуруу жана каттоо бөлүмдөрү жуманын жети күнү саат 9:00дөн 20:00гө чейин 2020-жылдын 31-декабрына чейин дем алышсыз (кошо алганда) иштешет.

29-декабрга чейин (кошо алганда) шайлоочулар шайлоочулардын тизмесиндеги маалыматтарды тактоо үчүн арызын бериши керек жана эгер паспортто көрсөтүлгөн жашаган жерин (каттоосу) каттоонун дарегин “Дарек жана маалымат бюросу” (ДМБ) автоматташтырылган маалымат тутумунда көрсөтүлгөн жашаган жеринин катталган дарегин менен дал келбесе, анда шайлоочулар биометрикалык идентификациядан өтүшү

⁴⁸ Сөз шайлоочулардын бирдиктүү каттоо тутуму жөнүндө жобо, шайлоочулардын тизмесин түзүү жана тактоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар менен Кыргыз Республикасынын БШКнын өз ара аракеттенүү тартиби жөнүндө жобо, анын чегинде жашаган же анын чегинен тышкары жайгашкан Кыргыз Республикасынын жарандарынын шайлоо укуктарын ишке ашырууну камсыз кылуу жөнүндө жобо, "Шайлоочулардын кабинети" кызматы жөнүндө жобо жана Шайлоочуларды идентификациялоо боюнча көрсөтмө жөнүндө болуп жатат.

керек. Мындай шайлоочулар Дарек жана маалымат бюросунда катталган жери боюнча шайлоочулардын тизмесине киргизилет.

2004-жылдагы (АН сериясындагы) паспорту бар, жашаган жеринин ДМБда каттаган дарегин өзгөрткөн, бирок паспортун жашаган жеринин дарегине ылайык өзгөртпөгөн шайлоочулар туруктуу жашаган жери боюнча шайлоо участкасуна келип, шайлоочулардын тизмесиндеги маалыматтарды тактоо үчүн арыз бере алышат (мурунку №1 форма).

2017-жылдагы (e-ID) паспорту бар шайлоочулар туруктуу жашаган жеринин ДМБда катталган дарегин жана шайлоо участкаларынын бекитилген чектерине ылайык, тиешелүү шайлоо участкасынун шайлоочуларынын тизмесине киргизилет.

Шайлоочулар 2020-жылдын 19-ноябрынан 29-декабрына чейин шайлоочулардын тизмесинде, шайлоо участкасында, “Тизме” шайлоочулар порталында 119 номерине чалып (акысыз чалуу), 119 номуруна жеке ПИН-коду менен смс жөнөтүп, өздөрүн текшерип жана тактай алышат.

Мындан тышкары, шайлоо комиссияларынын мүчөлөрүнүн шайлоо укуктарынын ишке ашырылышын камсыз кылуу максатында жарандарды идентификациялоо боюнча кызматтарды көрсөтүүчү жана автоматташтырылган башкаруу тутумдарын тейлеген адамдар, шайлоо күнү коомдук тартипти коргоону камсыз кылган ички иштер органдарынын кызматкерлери, медициналык кызматкерлер жана шайлоо участкаларына дайындалган башка адамдар, тиешелүү шайлоонун төрагалары комиссиялар жогоруда көрсөтүлгөн категориядагы адамдардын тизмесин тиешелүү шайлоо участкасынун шайлоочулардын тизмесине киргизүү үчүн АШКнын тутумунун администраторуна өткөрүп беришет.

Жарандардын шайлоо укуктарын ишке ашыруу боюнча көрүлүп жаткан чараларга карабастан, жалпысынан алганда, шайлоо комиссияларынын өлкө калкынын арасындагы маалыматтык иши жетишсиз экендигин белгилей кетүү керек.

9. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ КАМПАНИЯ

Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлердин бардыгы үчүн шайлоо алдындагы үгүт жүргүзүү үчүн бирдей шарттар түзүлгөн эмес. Талапкерлер Садыр Жапаров, Адахан Мадумаров, Бабыржан Тольбаев жана Курсан Асанов активдүү үгүт жүргүзүп жатышат.

Өлкөнүн шайлоо мыйзамдарына ылайык, Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоо дайындалган учурдан тартып жана шайлоонун натыйжаларын расмий жарыялоо жана Кыргыз Республикасынын шайланган Президентинин кызматына киришүүгө чейин бир нече этаптардан өтөт. Ошол эле учурда, салтка айлангандай, талапкерлерди көрсөтүү баскычында өлкөнүн көптөгөн жарандары көрсөтүлөт бирок, кийинки этаптарда алардын саны азаят. Ошентип, бардыгы болуп 65 жаран документтерин БШКга, Президенттин кызматына талапкерлердин документтерин кабыл алуу боюнча Жумушчу топко тапшырышты. Жыйынтыгында 20 талапкер шайлоо күрөөсүн тапшырып, кол тизмелерин тапшырышты.

Калган талапкерлерге мамлекеттик тилди билүү сертификаттарын көрсөтпөгөндүгү, шайлоо фондун түзбөгөндүгү, шайлоо күрөөсүн төлөбөгөндүгү, кол коюу баракчаларын тапшырбагандыгына ж.б. байланыштуу документтери кайтарылып берилди же соттолбогондугуна байланыштуу каттоодон баш тартылды.

Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлерди колдогон кол тамгалардын аныктыгын текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча, талапкерлер К.Чороев менен К.Токтосунов шайлоочулардын талапкерлерди колдогон анык кол тамгаларынын саны жетишсиз болгондуктан, аларды каттоодон баш тартылды.

2020-жылдын 12-декабрында Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкер катары республиканын 18 жараны катталды.

2020-жылдын 19-декабрында, Президенттин ордуна талапкерлердин документтерин кабыл алуу боюнча Жумушчу топ тарабынан БШКга катталган 18 талапкердин ортосунда бюллетенге киргизүү ырааттуулугун аныктоо үчүн чүчүкулак өткөрдү, ага Кыргыз Республикасынын Президенттигине катталган талапкерлердин ыйгарым укуктуу өкүлдөрү, жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү, ошондой эле коомдук байкоочулар катышты.

Өткөрүлгөн чүчүкулактын натыйжасы боюнча шайлоо бюллетендериндеги кезектүүлүк төмөндөгүдөй аныкталды:

1. Жапаров Садыр Нургожоевич;
2. Исаев Канатбек Кедейканович;
3. Арстанбек Мыктыбек;
4. Сооронкулова Клара Сыргакбековна;
5. Ташов Имамидин Асамидинович;
6. Тагаев Рашид Бакирович;
7. Сегизбаев Абдил Кенешевич;
8. Мадумаров Адахан Кимсанбаевич;
9. Касенов Аймен Абдыталипович;
10. Кочкоров Улукбек Тойчубаевич;
11. Байгуттиев Женишбек Сейтбекович;
12. Абакиров Эльдар Курманбекович;
13. Асанов Курсан Сатарович;
14. Абдылдаев Арстанбек Бейшеналиевич;
15. Жээнбеков Равшан Бабырбекович;
16. Калмаматов Бактыбек Орозалиевич;
17. Тольбаев Бабыржан Латиханович;
18. Иманалиев Каныбек Капашович.

Үгүт мезгилинде Президенттин кызматына талапкер С.Жапаров эң активдүү. Ошондой эле ал эң көп аймактык штабга ээ, үгүт жарнактары дагы көп жана үгүтчүлөр дагы көп. Ошол эле учурда, бул талапкер административдик ресурстун колдонулушуна, анын ичинде өлкө аймагындагы сапарларда аны коштоп жүргөн коопсуздук кызматкерлери айтылуууда⁴⁹.

⁴⁹ <https://factcheck.kg/sotrudniki-gosohrany-agitiruyut-za-sadyra-zhaparova/>

Инфографика 8. Үгүт мезгилинде президенттикке талапкерлердин штабдарынын, жарнак такталарынын жана үгүтчүлөрүнүн саны.

Common Cause Public Foundation #commoncause312

Жалпы саны

№	Талапкерлердин тизмеси	Штабдар	Билборддор	Үгүттөөчүлөр
1	Садыр Жапаров	431	569	5636
2	Канатбек Исаев	1	0	0
3	Мыктыбек Арстанбек	1	0	170
4	Клара Сооронкулова	1	0	80
5	Имамидин Ташов	2	0	0
6	Рашид Тагаев	1	0	0
7	Абдил Сегизбаев	4	0	112
8	Адахан Мадумаров	21	22	299
9	Аймен Касенов	1	0	0
10	Улукбек Кочкоров	6	87	135
11	Женишбек Байгуттиев	1	4	0
12	Эльдар Абакиров	2	0	0
13	Курсан Асанов	10	9	254
14	Арстанбек Абдылдаев	1	0	102
15	Равшан Жээнбеков	1	0	0
16	Бактыбек Калмаматов	1	0	0
17	Бабыржан Тольбаев	2	10	64
18	Каныбек Иманалиев	1	0	0

#общеедело#жалпыиш#commoncause

Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкер Адахан Мадумаров борбордук телеканалдын эфиринде маалымдагандай, Ысык-Көл облусу боюнча үгүт иштерин баштоону пландаштырган: *«Бирок, тилекке каршы, биз мындай жапайылыкка жетип калдык - менин штабымдагы адамдар Ысык-Көл облусуна келбегиле деп өтүнүштү. Бардыгын коркуткан жаңы пайда болду дешти. Эгер алар Жапаровдон башка талапкерлерге кимдир бирөө иштесе, алардын үйлөрү өрттөнүп кетет деп жатышат».*

Кыргыз Республикасынын Президенттигине талапкер Равшан Жээнбековдун өлкө боюнча эркин жүрүүсүнө жана чет өлкөгө чыгууга тыюу салынган. Равшан Жээнбеков өзү

"президенттикке талапкер катары анын укугу бузулган, сот болсо саясий буйрукту аткарып жатат" деп эсептейт.

Кыргыз Республикасынын экс-президенти Роза Отунбаева шайлоо алдындагы кырдаалды комментарийлеп жатып, өлкөнүн экинчи президенти Курманбек Бакиевдин режимин реставрациялоого бара жаткандыгын айтты.

Борбордук шайлоо комиссиясында референдумдун ар кандай үгүт топтору каттоодон өткөн. Бирок, отчет жазылып жатканда, демилгелүү топторду каттоо улантылып, топтор тарабынан активдүү үгүт иштери байкалган жок.

2020-жылдын 28-декабрына карата 10 талапкер менен жолугушуулар өткөрүлдү. Талапкерлердин жолугушуулары жана аймактарга сапарлары өтө тыгыз болгондуктан, алар менен түздөн-түз жолугушуу ар дайым эле мүмкүн болгон жок. Ушуга байланыштуу жолугушуулар шайлоо боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдөр же штаб башчылары же пиар-кызматынын адистери менен өткөрүлөт.

Төмөнкү талапкерлер менен жолугушуулар өттү:

1. Абдылдаев А. Б.
2. Мадумаров А.К.
3. Тагаев Р.
4. Сооронкулова К.С.
5. Тольбаев Б. Л.
6. Жээнбеков Р.Б.
7. Сегизбаев А.К.
8. Абакиров Э. К.
9. Кочкоров У. Т.
10. Касенов А. А.

Жалпысынан талапкерлер Бишкек, Ош жана Жалал-Абад облустарындагы административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдаланууга байланыштуу көйгөйлөрдү белгилешти. Ошондой эле, алар Каракол шаарында жана Тоң районунда С.Жапаровдон тышкары башка талапкерлерге жолугушуу өткөрүүгө мүмкүнчүлүк бербей жаткандыгы, агитаторлорду коркутуп жаткандыгы, айрым талапкерлер бул региондо штаб ача албай тургандыктары фактыларын белгилешти.

Айрым талапкерлердин айтуусу боюнча, президенттикке талапкер С.Жапаровдун каттоосунун мыйзамдуулугу шек туудурууда. Ошондой эле ырааттуу эмес жана объективдүү эмес ыкмалар, ошондой эле окшош бузуулар үчүн ар кандай талапкерлерге жазанын ар кандай түрлөрү колдонулат. Мисалы, талапкер Б.Калмаматов жана 7-канал жазага тартылган.

Талапкерлердин көпчүлүгү мамлекеттик жана муниципалдык органдар менен чатакташууну, арыздарды жазууну, БШКга даттанууларды жөнөтүүнү каалабагандыгын белгилешип, тиешелүү органдар тарабынан конструктивдүү чечимдер кабыл алынбайт деп эсептешет.

Аймактык координаторлор белгилегендей, жалпысынан Кыргыз Республикасынын бардык аймактарында коомдук-саясий кырдаал туруктуу. Бардык коомдук, мамлекеттик жана муниципалдык органдар/ишканалар/уюмдар кадимки режимде иштеп жатышат.

АШКлар жана УШКлар БШКнын Шайлоо жана Референдум-2021 боюнча календардык планынын алкагында иштешет.

Мисалы, Ош облусунда ар бир райондо талапкер С.Жапаров үчүн 590 агитатор иштеп, 66 штаб түзүлүп, 127 жарнак такталары/билборддор илинген. Эгер салыштырып көрсөңүз, дагы бир президенттикке талапкер А.Мадумаровдо 180 үгүтчү жана 8 штаб бар, 12 жарнак тактасы/билборд илинген. Калк менен С.Жапаров гана жолугушууларды өткөрүп, А.Мадмаровго шайлоочулар менен жолугушууга мүмкүнчүлүк берилген жок.

С.Жапаров үчүн 590 агитатор ар бир райондо иштеп, 66 штаб түзүлүп, 127 жарнак такталары/билборддор илинген. Эгер салыштырып көрсөңүз, дагы бир президенттикке талапкер А.Мадумаровдо 180 үгүтчү жана 8 штаб бар, 12 жарнак тактасы/билборд илинген. Калк менен С.Жапаров гана жолугушууларды өткөрүп, А.Мадумаровго шайлоочулар менен жолугушууга мүмкүнчүлүк берилген жок.

Жалал-Абад облусунда, президенттикке талапкер А.Мадумаров 24-декабрда Жалал-Абад шаарында жана Сузакта шайлоочулар менен 2 жолугушуу өткөрдү, ар бир жолугушууда 150-200 шайлоочу гана болду.

2020-жылдын 27-декабрында, Нарын облусунда, президенттикке талапкер Садыр Жапаровдун Нарын облусунун тургундары менен жолугушуусу болуп өттү: Нарын шаарында жана 5 райондо. Ат-Башы районунун Жол кайгуул кызматынын маалыматына ылайык, ушул күнү автовокзалда элди шайлоочулар менен жолугушууга жеткирүү үчүн 2 кичи автобус жана 3 унаа болгон. Нарында С.Жапаров менен болгон жолугушууда стадиондун кире бериш жерин, металл издөөчүлөр кылдаттык менен текшерип, жыйындын катышуучуларына беткаптар жана антисептиктер таратылды, стадион катышуучуларга жык-жыйма болду.

Чүй-Батышта талапкерлер С.Жапаров, У.Кочкоров жана А.Мадумаров шайлоочулар менен жолугушууларды өткөрө башташты. Жуманын аягында талапкер Бабур Тольбаев дагы кошулуп, үгүт жолугушууларын өткөрө баштады.

Алардын арасында, талапкер С. Жапаровдун жолугушуусу жергиликтүү тургундардын массалык түрдө катышуусу менен айырмаланат.

Баткен облусунда улуу муундун өкүлдөрү талапкерлер жөнүндө жакшы маалымат алышкан жок, анткени С.Жапаровду үгүттөөнүн көпчүлүгү жергиликтүү социалдык тармактарда жана Интернетте жүрүп жатат.

Болгону бир нече талапкерлер: А. Мадумаров, Тольбаев Б., К. Асанов жана А. Сегизбаев жеке штабдарды ачышып жана бир нече гана жарнак такталарын илишти.

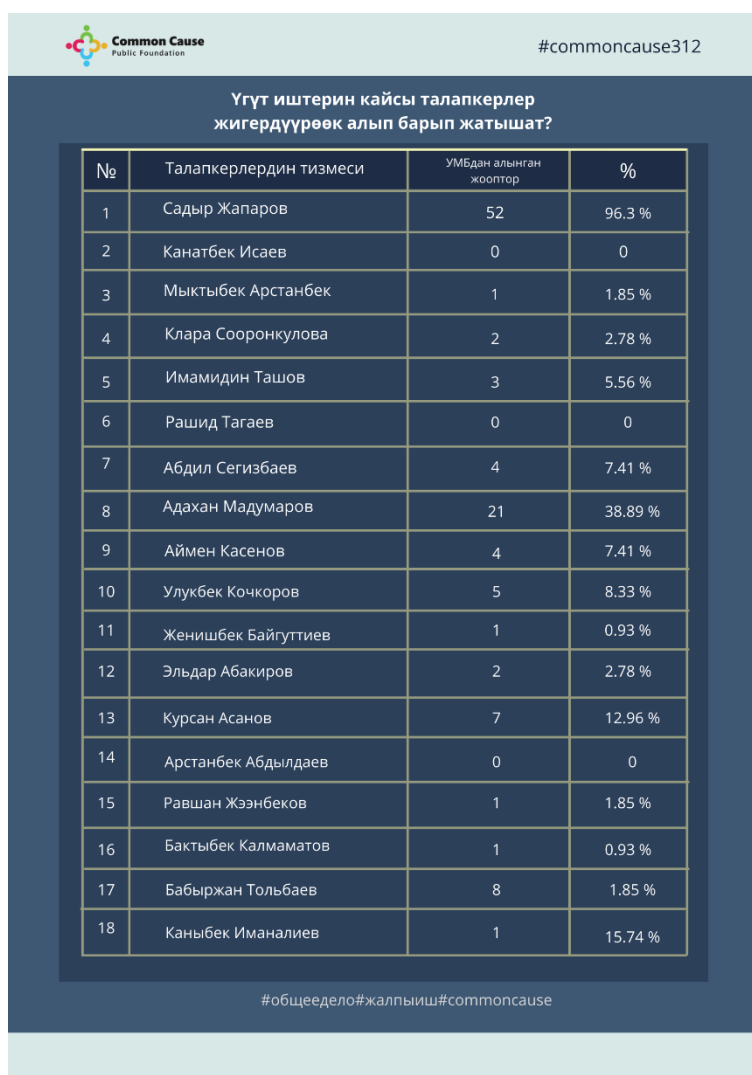
Биздин 54 узак мөөнөттүү байкоочуларыбыздан алынган отчеттордун негизинде эки райондо кырдаал “чыңалган” деп байкалууда: Чүй облусунун Панфилов районунда жана Ош облусунун Кара-Суу районунда COVID-19 эпидемиологиялык абалдын начарлашына байланыштуу “чыңалган” абал, “чыңалуу” чек ара жаңжалдарына байланыштуу кырдаал Баткен аймагында дагы байкалууда.

18 райондо №2 форманын жокко чыгарылышына байланыштуу жарандардын нааразычылыктары аныкталды. Эл шайлоодо добуш бере албай калабызбы деп чочулоодо.

Үгүт жүргүзүүнүн кеңири жайылган ыкмаларынын ичинен биздин байкоочулар басма сөз каражаттары (51,85%), социалдык тармактар (50%), шайлоочулар менен жолугушуулар (33,33%), массалык иш-чаралар жана баракчалар (25,93%), үймө-үй кыдырууну (16,67%) белгилешти.

Байкоочулардын отчетуна таянып, үгүт иштерин активдүү жүргүзгөн талапкерлер жөнүндө билүүгө мүмкүн болду. Байкоочулардын берген жоопторуна ылайык, үгүт иштеринин 96,3% Садыр Жапаровго туура келет, андан кийин 38,89% менен Адахан Мадумаров, 15,74% менен Бабыржан Тольбаев жана 12,96% менен Курсан Асанов.

Инфографика 9. Үгүт иштерин жүргүзүүдө кайсы талапкерлер активдүү?

9.1 ШАЙЛООНУН МААЛЫМДООСУ

28-декабрга карата БШК 202-жылдын 10-январына дайындалган Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоодо үгүт иштерине катышуу үчүн 132 жалпыга маалымдоо каражаттарын (мындан ары - ЖМК) жана Интернет басылмаларын аккредитациялады.

Талапкерлерге мамлекеттик телеканалдарда акысыз теле-эфирлер көрсөтүлүп, ал эми 2020-жылдын 28-декабрынан КТРКда Кыргыз Республикасынын Президентине талапкерлер арасында теледебаттар башталды.

Таблица 1. Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлердин теледебаттарынын графиги⁵⁰

КТРК: теледебаттар 1-тур Телеберүүнүн эфирдик убактысы	Кыргыз Республикасынын Президенти кызматына талапкерлер	
28-декабрь, дүйшөмбү 20:00-22:30	Канатбек Исаев Клара Сооронкулова Адахан Мадумаров	Аймен Касенов Бактыбек Калмаматов Каныбек Иманалиев
29 декабря, шейшемби 20:00-22:30	Мыктыбек Арстанбек Садыр Жапаров Рашид Тагаев	Арстанбек Абдылдаев Имамидин Ташов Эльдар Абакиров
30 декабря, шаршемби 20:00- 22:30	Бабыржан Тольбаев Курсан Асанов Равшан Джеенбеков	Женишбек Байгуттиев Улукбек Кочкоров Абдил Сегизбаев
КТРК: теледебаттар 2-тур		
6 января, шаршемби 20:00-23:00	Садыр Жапаров Адахан Мадумаров Канатбек Исаев	Курсан Асанов Эльдар Абакиров Аймен Касенов
7 января, бейшемби 20:00-23:00	Клара Сооронкулова Абдил Сегизбаев Арстанбек Абдылдаев	Равшан Джеенбеков Рашид Тагаев Каныбек Иманалиев
8 января, жума 20:00-23:00	Улукбек Кочкоров Бабыржан Тольбаев Бактыбек Калмаматов	Женишбек Байгуттиев Имамидин Ташов Мыктыбек Арстанбек

9.2 СОЦИАЛДЫК ТАРМАКТАРГА МОНИТОРИНГ ЖҮРГҮЗҮҮ

Шайлоо өнөктүктөрү социалдык тармактарда, айрыкча COVID-19 контекстинде жүрүп жаткандыктан, “Жалпы иш” фонду 10-январда өтө турган президенттик шайлоонун алдында социалдык тармактарга мониторинг жүргүзүү чечимин кабыл алды.

⁵⁰ Булак: www.24.kg

Мониторинг жүргүзүү демилгесинин мүнөзүн жана масштабын эске алып, фонд бир гана социалдык медиа платформасына - Facebook көңүл бурууну чечти. Facebook - бул Кыргыз Республикасындагы эң популярдуу социалдык тармак. 2020-жылдын декабрь айында Фейсбуктун 3 миллион 123 миң колдонуучусу болгон, бул өлкөнүн жалпы калкынын 49 пайызын түзгөн (NapoleonCat, 2020). 2020-жылдын декабрь айында тартуу деңгээли 36,78 пайызды түзгөн.

Ушул отчетто көрсөтүлгөн мониторингдин натыйжалары талапкерлердин Facebook баракчаларына жана Facebook Ad Library китепчесинин отчетуна киргизилген жарнамаларына негизделген⁵¹. Facebook жарнамалар китепканасы - бул ачыктык куралы, учурда Фейсбукта көрсөтүлүп жаткан бардык жарнамалардын ар тараптуу, издөөчү коллекциясын сунуш кылат. Бул инструмент шайлоо процессине мониторинг жүргүзүү жана шайлоо процессине ишенимди жогорулатуу жана шайлоолорго кийлигишүүсү мүмкүндүгүн изилдөө максатында колдонуу пайдалуу. Facebook бул куралды 2020-жылы боло турган парламенттик шайлоонун алдында Кыргызстанда жеткиликтүү кылган.

Отчеттук мезгил 2020-жылдын 3-декабрынан 2021-жылдын 1-январына чейин камтылган. Контенттин анализин кошо алганда, социалдык түйүндөргө жүргүзүлгөн мониторингдин жыйынтыгы, ошондой эле шайлоого байкоо жүргүзүү учурунда катталган мыйзам бузууларга мониторинг жүргүзүүнүн натыйжалары январдын аягында жарыяланат.

2021-жылдын 1-январына карата он жети талапкердин ичинен он алты талапкердин үгүт баракчасы катары иштеген Facebook баракчалары бар: Адахан Мадумаров, Асанов Курсан, Абдил Сегизбаев, Эльдар Абакиров, Арстанбек Мыктыбек, Аймен Касенов, Бабыржан Тольбаев, Женишбек Байгуттиев, Имамидин Ташов, Калмаматов Бактыбек, Каныбек Иманалиев, Канат Исаев, Клара Сооронокулова, Кочкоров Улукбек, Равшан Жээнбеков жана Садыр Жапаров. Бир гана президенттикке талапкердин Facebook баракчасы жок: Арстанбек Мыктыбек. Жогорудагы талапкерлер жалпыга ачык баракчалардын ордуна үгүт иштерин жүргүзүү үчүн жеке профилин (аккаунтун) колдонот.

Жогоруда айтылган беттердин жана профилдердин бири да тастыкталган катары белгиленген эмес. Демек, фонд бул баракчалардын үгүт өнөктүгү / талапкерлердин расмий барактары экендигин же жок экендигин текшере албайт.

Бирок, 2021-жылдын 10-январында өтө турган мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоого үгүт өнөктүктөрү / талапкерлер үчүн башка баракчалар жок болгондуктан, фонд бул баракчаларды талапкерлер онлайн үгүт иштерин жүргүзүүдө колдонгон негизги платформалар катары эсептейт жана аларды мониторингге киргизди.

- **Адахан Мадумаровдун** (оппозициялык “Бүтүн Кыргызстан” партиясынын лидери) - баракчасы 2015-жылдын 25-ноябрында түзүлгөн. Учурда Facebook жарнамалар китепканасында бул баракчада активдүү жарнамалар көрсөтүлгөн жок.
- **Курсан Асановдун** баракчасы 2020-жылдын 24-ноябрында түзүлгөн. Бул баракчада Facebook жарнамалар китепканасында жарнамалар көрсөтүлбөйт.
- **Канат Исаевдин** баракчасы 2017-жылдын 6-ноябрында түзүлгөн. Эми анын баракчасында Facebook жарнамалар китепканасында алты жарнама көрсөтүлөт.
- **Равшан Жээнбековдун** баракчасы 2015-жылдын 6-декабрында түзүлгөн. Учурда анын баракчасында Facebook жарнамалар китепканасында бир жарнама жарыяланган.

⁵¹ Facebook Жарнама китепканасы

- **Клара Сооронкулованын** баракчасы 2020-жылдын 4-сентябрында түзүлгөн. Учурда анын баракчасында Facebook жарнамалар китепканасында бир жарнама жарыяланган.
- **Бактыбек Калмаматовдун** баракчасы 2015-жылдын 16-февралында түзүлгөн. Учурда анын баракчасында Facebook жарнамалар китепканасында бир жарнама жарыяланган.
- **Элдард Абакировдун** баракчасы 2017-жылдын 3-июнунда түзүлгөн. Учурда анын баракчасында Facebook жарнамалар китепканасында бир жарнама жарыяланган.
- **Улукбек Кочкоровдун** баракчасы 2017-жылдын 28-июлунда түзүлгөн, анын баракчасында Facebook жарнамалар китепканасында бир жарнама жарыяланган.
- **Бабур Тольбаевдин** баракчасы 2016-жылдын 3-августунда түзүлгөн, баракча Facebook жарнамалар китепканасында жети активдүү жарнамалык билдирүүлөр көрсөтүп турат.
- **Аймен Касеновдун** баракчасы 2020-жылдын 28-ноябрында түзүлгөн, анын баракчасында тогуз активдүү жарнамалык билдирүүлөр көрсөтүп турат.
- **Абдил Сегизбаевдин** баракчасы 2020-жылдын 17-ноябрында түзүлгөн. Учурда баракча Facebook жарнамалар китепканасында бир билдирүү көрсөтөт.
- **Женишбек Байгуттиевдин** баракчасы 2020-жылы 23-декабрда түзүлгөн, анын баракчасында үч активдүү жарнамалык билдирүү көрсөтүлүп турат.
- **Имамидин Ташовдун** баракчасы 2019-жылдын 4-ноябрында түзүлгөн. Учурда Facebook жарнамалар китепканасында бул баракчада эч кандай жарнама көрсөтүлгөн эмес.
- **Каныбек Иманалиевдин** баракчасы 2017-жылдын 5-майында түзүлгөн, баракчада эч кандай жарнама көрсөтүлгөн эмес.
- **Мыктыбек Арстанбектин** баракчасы 2012-жылдын 30-майында түзүлгөн, бул баракчада үч жарнама жарыяланган.
- **Садыр Жапаровдун** "Мекенчил" партиясынын лидеринин баракчасы 2015-жылы 27-майда түзүлгөн, бул баракчада Facebook жарнамалар китепканасына негизделген жарнамалар көрсөтүлбөйт.

Жогорудагы баракчалардын бардыгын башкарган адамдардын жашаган негизги өлкөсү / аймагы - Кыргызстан. Бардык тизмеленген барактар активдүү.

Facebook жарнама китепканасынын отчетунда акыркы 30 күндүн маалыматтары камтылган (3-декабрь - 1-январь, 2020-жыл). Жарнама китепканасынын маалыматына ылайык, талапкерлер арасындагы эң чоң чыгымдарды көз карандысыз талапкер Аймен Касенов жасайт (1756 АКШ доллары).

Азыркы учурда анда сегиз активдүү жарнамалык билдирүүлөр жана ошондой эле жалпы 50 жарнамалык билдирүүлөрү бар (активдүү жана активдүү эмес). Ал өзүнүн жарнамаларын саясий деп белгилейт жана өзүн каржы булагы катары көрсөтөт. Активдүү жарнама негизинен видео постторду түзөт. Касеновдун таргетинги ар кандай: алардын айрымдары белгилүү бир курактагы аялдар менен эркектерге багытталат, бирок аймактарга келсек, ал көбүнчө Бишкек жана Ош шаарларына багытталган.

Фейсбуктун жарнама китепканасынын маалыматы боюнча, эң көп сарпталган талапкерлердин арасынан экинчи орунду көз карандысыз талапкер Бабур Тольбаев (536 доллар) ээлейт. Учурда Тольбаевдин төрт жигердүү жарнама посту жана жалпы 21 жарнак посту бар (активдүү жана активдүү эмес). Ал өзүнүн жарнамаларын саясий деп белгилейт жана өзүн каржы булагы катары көрсөтөт. Бардык активдүү жарнамалар видеолор. Тольбаевдин таргетинги ар кандай, бирок биринчи кезекте Бишкек шаарында жана Чүй облусунда 18-24 жашка чейинки ар кандай курактагы аялдарга жана эки жыныстагы жаштарга багытталган.

Көзкарандысыз талапкер Абдил Сегизбаев дагы Фейсбуктун жарнамалык китепканасында орун алган. Учурда анын үч активдүү жарнама посту (эки видео жана бир билдирүү) жана жалпы 19 жарнама посту бар (активдүү жана активдүү эмес). Ал өзүнүн жарнамасын саясий деп белгилеп, А.Касеновго окшоп өзүн каржы булагы катары көрсөтөт. Анын жарнамалык чыгымдары 199 долларды түзгөн. Өзүнүн жарнамасында Сегизбаев негизинен Бишкектен 35 жаштан 44 жашка чейинки эркектерге багытталган.

Дагы бир көз карандысыз талапкер Улукбек Кочкоров дагы Facebook жарнама китепканасынын ири демөөрчүлөрүнүн бири. Учурда анын эки жигердүү жарнамасы (видео) жана жалпысынан тогуз жарнама посту, анын ичинде активдүү эмес жарнамасы бар. Ал өзүнүн жарнамасын саясий деп белгилейт, бирок өзүн каржы булагы деп эсептебейт, демөөрчү катары Мелисбек Абдибаитов аттуу адамды белгилеген. Жалпысынан ал жарнамага 122 доллар сарптаган. Өзүнүн жарнамаларында Кочкоров негизинен Бишкектен 25 жаштан 34 жашка чейинки эркектерге багытталган.

Отчеттук мезгилде оппозициялык “Бүтүн Кыргызстан” партиясынын лидери Адахан Мадумаров дагы Facebook жарнамалык китепканасынын ири демөөрчүлөрүнүн бири болгон. Бирок учурда анын активдүү жарнамалары жок. Учурда жигердүү эмес болгон бир жарнама посту 2020-жылдын 20-23-декабрында анын баракчасынан көрсөтүлгөн. Ал жарнамасын саясий деп белгилеген, бирок каржы булагы тактала элек жана фонд тарабынан белгисиз бойдон калууда. Ошондуктан, Facebook жарнама китепканасы бизге жарнамалык чыгымдардын так суммасын бере албайт. Жалгыз жарнамасында (видео) Мадумаров негизинен бишкектик 25-34 жаштагы эркектерге багытталган.

Сүрөт 3. Президенттикке талапкер А.Мадумаров

Дагы бир көз карандысыз талапкер Канатбек Исаев дагы Facebook жарнамалык китепканасынын ири демөөрчүлөрүнүн бири. Учурда анын жети жигердүү жарнамалык билдирүүсү (көбүнчө видео) жана жалпысынан 18 жарнак посту бар (активдүү эмес дагы). Ал өзүн-өзү каржылоо менен белгилейт, бирок анын жарнамасы эч кандай эскертүүсүз жарыяланган. Ошондуктан, Facebook жарнамалык китепканасы бизге өнөктүк жарнамасына кеткен чыгымдардын так суммасын бере албайт. Өзүнүн жарнамаларында Исаев негизинен Бишкектен 35 жаштан 44 жашка чейинки эркектерге багытталган.

Коомдук пикирди сурамжылоонун эң популярдуу талапкери жана ошондой эле эң активдүү оффлайн үгүтчүсү Садыр Жапаров өзүнүн Facebook үгүт баракчасынан акы төлөнүүчү саясий жарнамаларды Facebookтун жарнама китепканасында жайгаштырбагандыгын белгилей кетүү керек. Дагы белгилей кетүүчү нерсе, анын үгүт өнөктүгү үчүн аянтча катары иштеген баракчасы бар окшойт, бирок анын аты менен Фейсбукта бир нече өзүнчө аккаунттар бар, бирок аны чын эле ага таандыкпы же анын шайлоо штабы менен байланыштуубу деп текшерип чыгуу мүмкүн эмес.

Фонд Фейсбуктун жарнамалар китепканасында 2020-жылдагы парламенттик шайлоого катышуучу саясий партиялардын чыгымдарын талдады. Facebook Ad Library Report отчетуна ылайык, акыркы 90 күндө жети саясий партия жарнамага төмөнкү суммаларды сарпташты: Республика 3452 АКШ доллары, Замандаш 1713 АКШ доллары, Бир Бол 1454 АКШ доллары, Ата Мекен 1040 АКШ доллары, Реформа 758 АКШ доллары, Кыргызстан 499 АКШ доллары жана Мекеним Кыргызстан 348 АКШ доллары. Бирок, белгилей кетүүчү нерсе, бул партиялар акыркы 30 күндө жарнама беришкен жок. Бул партиялардын эч кимиси расмий түрдө 2021-жылдын 10-январында өтө турган мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоого талапкерлигин көрсөткөн эмес, бирок алардын айрымдары талапкерлерди колдошот жана аларды колдоо үчүн өз баракчаларына контент жарыялашат.

Алдын ала жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөнкүлөрдү айырмалоого болот: эң популярдуу талапкер, сурамжылоолорго ылайык, Садыр Жапаров үгүт иштеринде акы төлөнүүчү жарнаманы колдонбойт. Талапкер Адахан Мадумаров, оппозициялык "Бүтүн Кыргызстан" партиясынын лидери, каржы булагын көрсөтпөй туруп, жарнамалык чыгымдары тууралуу ачык эмес. Расмий түрдө бир дагы саясий партия бирдиктүү талапкерди көрсөткөнү болбосо дагы, алардын айрымдары Фейсбуктагы баракчаларында конкреттүү талапкерлерди (көбүнчө ошол партиялардын мүчөлөрүн) колдоого жакын.

Facebook жарнама китепканасынын 2021-жылдагы шайлоо отчетун 2020-жылдагы парламенттик шайлоого салыштырууну эске алганда, азыркы президенттик шайлоо өнөктүгү мурунку парламенттик өнөктүккө салыштырмалуу Фейсбуктагы акы төлөнүүчү саясий жарнактарга каржылык каражаттарды аз сарптады деген тыянак чыгарууга болот.

10. БУЗУУЛАР ЖАНА ДАТТАНУУЛАР

Фондго келип түшкөн арыздарды талдоо көрсөткөндөй, алар негизинен үгүт иштерин эрте жүргүзүү, үгүт өнөктүгүнүн жол-жобосун бузуу, добуштарды сатып алуу, административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу жана шайлоо укуктарын жүзөгө ашырууга тоскоолдук кылуу фактыларына байланыштуу. Жеке талапкерлердин административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдаланган фактылары жөнүндө узак мөөнөттүү байкоочулардын (мындан ары УМБ) отчетторунун көбөйүшүнө Фонд терең тынчсызданат. Ошол эле учурда администрациялык ресурсту кыянаттык менен пайдалануу үчүн жоопкерчиликти белгилөөчү жаңы беренени Жоруктар жөнүндө кодекске киргизилгенине карабастан, ушул сыяктуу иштер боюнча айыптоонун ачык мүнөзүн аныктаган өзгөртүүлөр киргизилген эмес. Иш жүзүндө бул күнөөлүү адамдарды жоопко тартуу проблемаларына алып келиши мүмкүн.

2015-жылдан бери жарандарды биометрикалык идентификациялоо, добуштарды автоматтык түрдө эсептөө киргизилгенден кийин, шайлоочулардын эркине жана добушуна таасир көрсөтүү максатында паракорчулуктун жана административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануунун таасири кыйла жогорулады.

Жергиликтүү жана эл аралык масштабдагы буга чейинки бир катар байкоо жүргүзүү миссияларынан айырмаланып, Фонд паракорчулук, административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу, шайлоочуларга кысым көрсөтүү фактыларын сактоого басым жасап, мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоого байкоо жүргүзүүнү чечти.

Натыйжалуу мониторинг жүргүзүү үчүн 58 адамдан турган алгачкы байкоочулар тобу даярдалды, алардын негизги максаты шайлоо жараянынын субъекттери тарабынан мыйзам бузууларга мониторинг жүргүзүү жана АШКлардын ишин көзөмөлдөө.

Ыкчам маалымат алмашуу жана жооп кайтаруу максатында, мыйзам бузуулардын 3 түрү боюнча атайын деп аталган инциденттердин формалары иштелип чыккан:

- Шайлоочулардын добуштарын сатып алуу;
- Административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалануу;
- Шайлоочуларды коркутуу, басым жана зордук-зомбулук.

2020-жылдын 17-декабрынан баштап узак мөөнөттүү байкоочулар (УМБ) өз иштерин жүргүзө башташты. Отчеттук мезгилдин ичинде Фондго административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу боюнча 31, добуш сатып алуу боюнча 15 жана шайлоочуларга карата коркутуу жана басым көрсөтүү жөнүндө 7 билдирүү келип түшкөн.

10.1 АДМИНИСТРАТИВДИК РЕСУРСТУ КЫЯНАТТЫК МЕНЕН КОЛДОНУУ

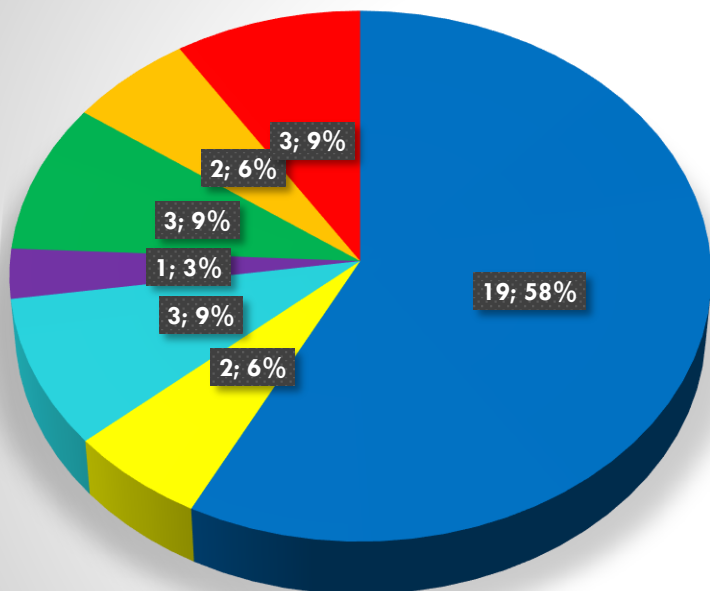
Жалпысынан, отчеттук мезгилдин ичинде узак мөөнөттүү байкоочулардан (УМБдан) 31 отчет келип түштү, анын ичинен 6 кайрылуу ЫЧКТга⁵² тиешелүү чараларды көрүү үчүн жөнөтүлдү.

Билдирүүлөрдүн негизги мүнөзүнө баш ийген же башка кызматтык көз карандылыктагы адамдарды талапкерди шайлоого өбөлгө түзүүчү иш-чараларга тартуу, мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер тарабынан үгүт жүргүзүү кирет жана жалпыга маалымдоо каражаттарына артыкчылыктуу мүмкүнчүлүгү.

Келип түшкөн 31 билдирүүдөн, 19,58% белгилүү бир талапкерлерди шайлоого көмөк көрсөтүү үчүн баш ийүүдө же башка кызматтык көз карандылыкта турган адамдарды тартуу жөнүндө маалыматтарды камтыйт.

⁵² КР БШКнын ыкчам чара көрүүнүн координациялык тобу

Диаграмма 4. Административдик ресурсту колдонуу

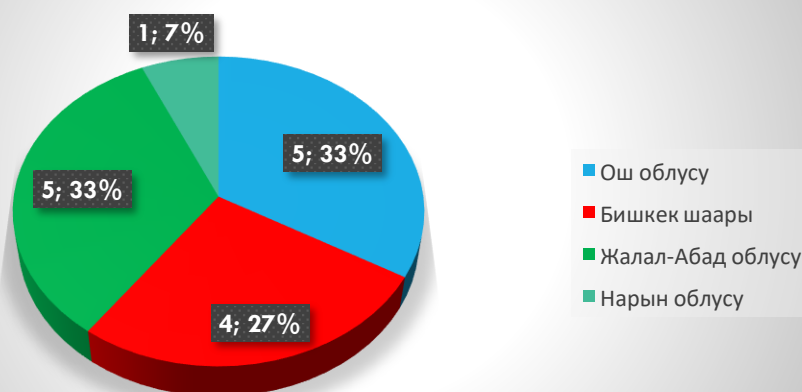

- Баш ийген же башка кызматка көз каранды адамдарды тартуу
- Мамлекет ээлеген жайларды пайдалануу. талапкерлерди көрсөтүүгө жана (же) шайлоого көмөктөшкөн ЖӨБ органдары же органдары
- Көрсөтүүгө жана (же) шайлоого өбөлгө түзгөн телефон, факсимилдик жана байланыштын башка түрлөрүн пайдалануу.
- Көрсөтүүгө жана / же шайлоого ыңгайлуу транспорт каражаттарын колдонуу
- Мамлекеттик кызматкерлердин же муниципалдык кызмат адамдарынын иш сапарларында кол топтоо, үгүт жүргүзүү
- кол топтоо же шайлоо алдындагы үгүт иштерин жүргүзүү максатында жалпыга маалымдоо каражаттарына артыкчылыктуу мүмкүнчүлүк
- Массалык иш-чаранын жүрүшүндө үгүт өнөктүгү, мамлекеттик органдар жана / же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары

10.2 ШАЙЛООЧУЛАРДЫН ДОБУШТАРЫН САТЫП АЛУУ

Узак мөөнөттүү байкоочулар тарабынан жиберилген билдирүүлөргө ылайык, добуш сатып алуу боюнча 15 арыз келип түшкөн, анын ичинен 5 билдирүү ЫЧКТга текшерүү жана, эгер тастыкталса, күнөөлүүлөрдү жоопко тартуу үчүн жөнөтүлгөн.

Диаграмма 5. Шайлоочулардын добуштарын сатып алуу

Алынган билдирүүлөрдө шайлоочулардын талапкерлердин бири менен жолугушуусу үчүн акысыз ташууну уюштуруу, акчалай сыйлык ордуна шайлоочулардан паспорттук маалыматтарды чогултуу, насыялардын пайыздык чендерин төмөндөтүү убадалары, добуш берүү үчүн жергиликтүү аялдар кеңешинин башчыларына акча бөлүү, бекер сый тамак уюштуруу жана башкалар жөнүндө маалыматтар камтылган.

Келип түшкөн 15 билдирүүдөн 6-су Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлердин биринин пайдасына пара берүү жөнүндө маалыматтарды камтыган.

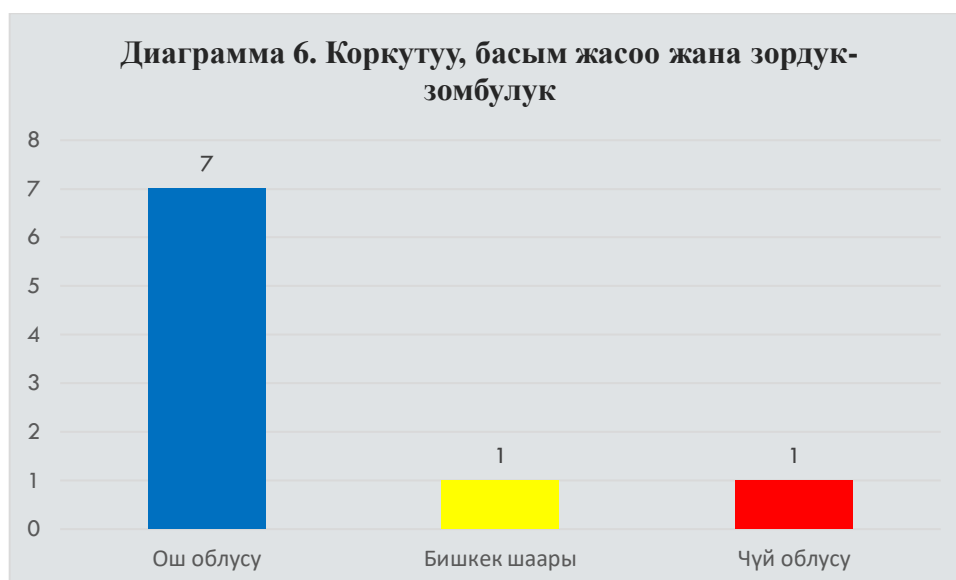
10.3 КОРКУТУУЛАР, БАСЫМ ЖАНА ЗОРДУК-ЗОМБУЛУК

Отчеттук мезгилде шайлоо учурундагы зомбулук, коркутуу, кысым көрсөтүү боюнча 9 кайрылуу келип түштү, 1 кайрылуу ыкчам чара көрүү координациялык тобуна жөнөтүлдү.

Билдирүүлөрдө алдыдагы шайлоодо белгилүү бир талапкерди колдоо максатында мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлерге, башка талапкерлердин шайлоо фонддоруна ыктыярдуу донорлорго кысым көрсөтүү, кызматтан бошотуу коркунучу алдында мугалимдерге жана окуу жайлардын окутуучуларына басым көрсөтүү, каржы мекемелеринин кызматкерлеринин коркутуулары жана кысымдары жөнүндө маалыматтар камтылган.

Кайрылуулардын көпчүлүгү Ош облусунан - 7, Бишкек шаарынан - 1 кайрылуу жана Чүй облусунан - 1 кайрылуу келип түшкөн.

Диаграмма 6. Коркутуу, басым жасоо жана зордук-зомбулук

Аныкталган бузуулар боюнча бардык маалыматтар коомдук байкоочулардан түздөн-түз келип жаткандыгын эске алып, байкоочулардын коопсуздугун камсыз кылуу өтө маанилүү. Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, фонд инцидент формаларын толтурган жана андан кийин ыкчам чара көрүү координациялык тобуна кайрылган кайрылуулардын узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү байкоочуларына болгон кысымдарды жана коркутууларды жок кылуу максатында, ведомстволук веб-сайтта жеке маалыматтарды коргоо мүмкүнчүлүгүн карап чыгууну сунуш кылат. Анткени сайт <https://shailoo.gov.kg/ru/> "реестрлер" бөлүмүндө <https://shailoo.gov.kg/ru/registry/> узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү байкоочулардын жеке маалыматтары чагылдырылат.

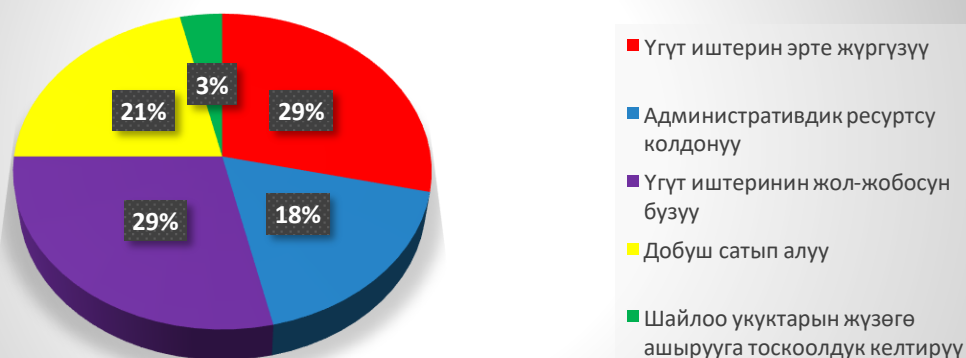
Фонд баардык катталган бузулууларды анализдейт. Талдап-иликтөөдө бул мыйзам бузуулардын мүнөзүнө көп көңүл бурулат. Эгерде майда же мыйзам бузуулар шайлоо алдындагы мезгилге таасир этпесе, анда фонд тарабынан тиешелүү инстанцияларга кайрылбоо чечими кабыл алынат. Айрым мыйзам бузуулар УШКларга жана АШКларга кайрылгандан кийин дароо четтетилет. Ошондой эле катталган мыйзам бузуулардын предмети тиешелүү органдарда каралып жаткандыгы же алар боюнча чечимдер кабыл алынгандыгы дагы орун алган.

Жалпысынан, отчеттук мезгилдин ичинде БШКга 45 арыз келип түшкөн (анын ичинен 14ү Фонд тарабынан берилген), анын 15и БШКнын жумушчу топторунда каралган (даттануулар боюнча жумушчу топко 9 жана үгүт иштери боюнча жумушчу топко 6)⁵³.

Ал эми калган 30 БЧКТна өткөрүлүп, андан ары кароо үчүн, укук коргоо органдарына берилди. Даттануулардын көпчүлүгү үгүт иштерин эрте жүргүзүү, административдик ресурстарды колдонуу, үгүт иштеринин жол-жобосун бузуу, добуш сатып алуу жана шайлоо укуктарын жүзөгө ашырууга тоскоолдуктарга байланыштуу.

⁵³ БШКнын каттоосу <https://shailoo.gov.kg/ru/rreestr-obrashenij-postupivshih-v-kgor-na-dosrochnyh-vyborah-prezidenta-2021/>

Диаграмма 7. Ыкчам чара көрүү координациялык тобуна жөнөтүлгөн иштер, облустар боюнча

Фонд арыздарга жооптун талдоосу акыркы отчетто чагылдырылаарын белгилейт.

11. СУНУШТАР

Жалпысынан алганда, шайлоо мыйзамдары толугу менен түзүлгөн, башкача айтканда, республикалык жана жергиликтүү деңгээлде шайлоону уюштурууга жана өткөрүүгө байланыштуу айрым маселелерди жөнгө салуучу ар кандай юридикалык күчкө ээ болгон ченемдик укуктук актылардын саны жетиштүү.

Ошону менен бирге, шайлоо мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча коюлган максаттардын жана милдеттердин алкагында чечүү зарыл болгон кемчиликтер жана өксүктөр бар.

Альтернативдик вариантты киргизбестен, шайлоо дарегин өзгөртүү жөнүндө жобону конституциялык Мыйзамдан алып салуу тынчсызданууну жаратат, буга байланыштуу 300 миңден ашуун шайлоочу өздөрүнүн активдүү шайлоо укугун пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн дээрлик ажырап жатат. Шайлоо мыйзамдарын өзгөртүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө норма шайлоочулардын катышуусун жеңилдетүү үчүн, алардын шайлоо участкасында добуш берүү мүмкүнчүлүгү болбогон учурда (эмгек миграциясы, студент, командировкалар, жашаган жерин убактылуу өзгөртүү, каттоодогу көйгөйлөр ж.б.у.с.) жигердүү шайлоо укугун колдоно билүү үчүн керек.

Жогоруда баяндалгандарга байланыштуу "Жалпы иш" коомдук фонду төмөнкүдөй сунуштарды берет:

1. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине айрым ченемдик укуктук актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча:

- 1) Конституциялык Мыйзамдын 15-беренесинде, шайлоочунун шайлоо дарегин өзгөртүү зарылдыгы жөнүндө тастыктоочу документтерди бергендигине байланыштуу, шайлоо дарегин өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн кайтарып берүү, бир региондун ичинде шайлоо дарегин өзгөртүү укугун чектөө, арыздарды кароо убактысын көбөйтүү.
- 2) Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына шайлоого катышууга арыз берүүдө шайлоо тоскоолдуктарынын санын кайра карап чыгуу. Шайлоо күрөөсүн

алып салууну жана шайлоочулардын 30 миңден кем эмес кол тамгасын калтырууну сунуштайбыз;

3) Шайлоо участкасуна бир эле учурда катышкан коомдук байкоочулардын санына карата талапты кайра карап чыгуу;

4) Коомдук байкоочуларга шайлоо комиссияларынын чечимдерине жана (же) аракеттерине (аракетсиздигине), анын ичинде добуш берүүнүн натыйжаларын аныктоо жана шайлоонун натыйжаларын аныктоо боюнча чечимдерге даттануу мүмкүнчүлүгүн берүү;

5) Белгиленген мөөнөттөрдү сактабагандыгы, укук коргоо органдары тарабынан келип түшкөн арыздарды (кайрылууларды, даттанууларды ж.б.) кароосуз калтырганы үчүн жоопкерчиликти белгилөө;

6) Административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдаланган учурларда мамлекеттик айыптоону белгилөөчү кылмыш-жаза мыйзамдарына өзгөртүүлөрдү киргизүү.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө:

1) Шайлоону даярдоо жана өткөрүү боюнча республикалык штабга жарандык сектордун өкүлдөрүн кошуп, жарандык сектор менен иштөөнү күчөтүү.

2) Жарандык сектордун сунуштарын мыйзам чыгаруу демилгеси аркылуу ишке ашыруу.

3) Келип түшкөн даттанууларды жана арыздарды кароо боюнча укук коргоо органдарынын ишин күчөтүү;

4) Алдын алуу чараларын кошкондо, коомдук коопсуздукту камсыз кылуу боюнча ички иштер органдарынын ишин күчөтүү;

5) Кыргыз Республикасынын жарандарын алдыдагы шайлоо (статусуна карабастан) жөнүндө маалымдоо боюнча ишти күчөтүү);

6) Коомдук байкоочулар үчүн укук коргоо органдарынын ишине мониторинг жүргүзүү механизмдерин караштыруу.

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясына:

1) Шайлоо процессинин бардык катышуучуларына Борбордук шайлоо комиссиясынын чечимдерин өз убагында тапшырууну камсыздоо;

2) Колдонуудагы ченемдик укуктук актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүдө Борбордук шайлоо комиссиясынын ченемдик укуктук актыларын Борбордук шайлоо комиссиясынын сайтына өз убагында жайгаштыруу;

3) Шайлоо мыйзамдарын бузуунун тигил же бул түрлөрү үчүн жоопкерчиликке тартуунун бир түрдүү практикасын иштеп чыгуу;

4) Кыргыз Республикасынын шайлоо мыйзамдарына ылайык, талапкерлердин жана алардын штабдарынын шайлоо алдындагы үгүт жүргүзүү эрежелерин сактоосуна контролду күчөтүү.

3. Шайлоо талаштарын кароо боюнча органдарга:

1) Укук коргоо органдары кабыл алынган чечимдердин жүйөлүү негиздемесин көрсөтүү менен келип түшкөн арыздарды (кайрылууларды) кароонун жол-жоболук мөөнөттөрүн так сактоо;

2) Шайлоо талаштарын чечүү жол-жоболорунун ачыктыгын жогорулатуу.

4. Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына талапкерлерге

1) Шайлоо өнөктүгүн мыйзамдуулук, ачыктык, жарандардын кызыкчылыктарынын жана укуктарынын артыкчылыгы, ошондой эле талапкерлердин өз ара урматтоо принциптеринде жүргүзүү.